

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Diplomová práce

HODNOTA „KRITICKÉ SOCIÁLNÍ PRÁCE“ VE SROVNÁNÍ S JINÝMI
PŘÍSTUPY V SOCIÁLNÍ PRÁCI S OHLEDEM NA VÝCHODISKA, PRINCIPY A
HODNOTY V TÉTO OBLASTI LIDSKÉ PRAXE

Autor práce: Kristýna Möhwaldová

Studijní obor: Etika v sociální práci

Ročník: 2

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: doc. Jindřich Šrajer, Dr. theol.

2018

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

31. května 2018

.....

Ze srdce děkuji vedoucímu diplomové práce doc. Jindřichu Šrajerovi, Dr. theol. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Děkuji mé *šíleně bláznivé* rodině, přátelům a kolegům, kteří mě podporovali při psaní a dokončení práce.

Ze srdce děkuji Bohu za to, že Je.

Obsah

Úvod.....	6
1 Vybraná východiska praxe sociální práce v České republice, filozoficko-etická východiska, základní principy a hodnoty v české sociální práci	8
1.1 Vztah sociální práce a sociálních služeb	8
1.1.1 Financování sociálních služeb	10
1.1.2 Otázka „profesionalizace“ sociální práce	12
1.2 Filozoficko-etická východiska sociální práce	13
1.2.1 Stylizace sociální práce skrze etické kodexy a zákonná znění	15
1.3 Principy sociální práce	17
1.3.1 Lidská důstojnost	18
1.3.2 Svoboda	19
1.3.3 Spravedlnost.....	20
1.3.3.1 Spravedlnost jako ctnost.....	20
1.3.3.2 Sociální spravedlnost.....	21
1.3.4 Lidská práva.....	22
1.3.4.1 Generace práv	24
1.4 Hodnoty sociální práce v České republice	27
2 Kritická sociální práce a jiné přístupy v sociální práci.....	31
2.1 Paradigmata v sociální práci	31
2.1.1 Terapeutické paradigma.....	32
2.1.2 Poradenské paradigma	34
2.1.3 Reformní paradigma	36
2.2 Vybrané přístupy sociální práce v rámci jednotlivých paradigmat.....	37
2.2.1 Přístup orientovaný na klienta	37
2.2.2 Úkolově orientovaný přístup	39
2.2.3 Anti-opresivní přístup	41
2.3 Kritická sociální práce.....	45
2.3.1 Vymezení pojmu „Kritická sociální práce“	46
2.3.2 Pojetí etiky v kritické sociální práci	47
2.3.3 Principiální východiska kritické sociální práce	48
2.3.3.1 Strukturální analýza sociálních problémů	49

2.3.3.2	Sociální kontrola a normativnost sociální práce.....	49
2.3.3.3	Kritika současného společenského řádu	50
2.3.3.4	Ochrana před opresí a vykořisťování	50
2.3.3.5	Individuální osvobození a sociální změna.....	52
2.3.4	Metody kritické sociální práce.....	52
2.3.5	Příklady projevů kritické sociální práce v České republice.....	54
3	Hodnota „kritické sociální práce“ ve srovnání s jinými přístupy v sociální práci s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti lidské praxe.....	57
3.1	Požadavek „etického uvědomění“ pro sociální pracovníky a pracovnice na základě etických kodexů	58
3.1.1	Zplnomocnění z pohledu jednotlivých přístupů	60
3.1.2	Sociální vyloučení z pohledu jednotlivých přístupů.....	63
3.1.3	Profesionální jednání z pohledu jednotlivých přístupů.....	66
	ZÁVĚR	72
	Seznam použité literatury	74
	Seznam zkratk	82
	Abstrakt.....	83
	Abstract.....	84

Úvod

K tématu diplomové práce *Hodnota „kritické sociální práce“ ve srovnání s jinými přístupy v sociální práci s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti lidské praxe* mě vedlo studium a osobní zkušenosti získané v rámci praxe a zahraniční stáže. Jako sociální pracovnice se v praxi potýkám s dilematy, která souvisí s nesouladem vyučované teorie a následné praxe sociální práce (např. moc sociálního pracovníka vs. respektování vůle klienta sociálních služeb, tvorba individuálního plánu, vykazování sociálních služeb aj.). Patří k nim i všední dilemata popsaná Liborem Musilem v knize *„Ráda bych Vám pomohla, ale...“*, zabývající se např. otázkou profesionalizace či pomoci vs. sociální kontrola, a také dilemata, která vychází z nastaveného vztahu sociální práce a sociálních služeb, s různým chápáním smyslu sociální práce, s financováním sociálních služeb, nadměrnou byrokratizací v sociální práci a dalších aspektů, které vstupují do praxe české sociální práce.

Cílem diplomové práce je ukázat opodstatněnost *kritické sociální práce* v České republice s ohledem na etická východiska, vybrané principy a hodnoty české sociální práce. Téma zpracovávám tak, že jej rozdělují do tří hlavních kapitol.

V první kapitole představuji vybraná východiska praxe, filozoficko-etická východiska, základní principy a hodnoty v sociální práci. Nejdříve reflektuji některá východiska praxe sociální práce. Tam zařazuji téma profesionalizace a standardizace sociální práce, vztah sociálních služeb a sociální práce a financování sociálních služeb. V další podkapitole jsou filozofická a etická východiska sociální práce, která doplňují o stylizaci sociální práce skrze etické kodexy a zákonná ustanovení. Další podkapitoly tvoří vybrané principy sociální práce (lidská důstojnost, lidská práva, sociální spravedlnost) a hodnoty české sociální práce.

V druhé kapitole představuji vybrané přístupy sociální práce uplatňované v České republice. Zejména pak kritickou sociální práci, nastíněnou Mgr. Janebovou a jinými autory. Také se touto oblastí zabývá Platforma KRISA, angažující se v České republice. Obsahem druhé kapitoly jsou paradigmata sociální práce a vybrané přístupy v sociální práci. Každý zvolený přístup spadá pod jedno „malé“ paradigma. Jako konkrétní přístupy vycházející z jednotlivých paradigmat jsem zvolila humanistické

a existencionální přístupy, přístup orientovaný na úkoly a anti-opresivní přístup. Následuje teoretické vymezení klíčových pojmů „kritické sociální práce“ a jejich praktických příkladů převážně v České republice.

Ve třetí kapitole usiluji o hledání hodnoty kritické sociální práce ve srovnání s jinými přístupy v sociální práci s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti lidské praxe. Jinými slovy, jak se například k „sociálnímu vyloučení“ staví jednotlivé (vybrané) přístupy. Obsahem třetí kapitoly je porovnávání kritické sociální práce s jinými přístupy ve vybraných oblastech lidské praxe. Oblasti lidské praxe jsem vybírala s ohledem na principy sociální práce. Jsou jimi zplnomocnění, boj proti sociálnímu vyloučení a profesionální jednání, formulované v Mezinárodním etickém kodexu a Etickém kodexu sociálních pracovníků České republiky, jako principy a hodnoty sociální práce.

Přínosem této diplomové práce je důraz na etické povědomí v profesi sociální práce, kritickou reflexi sociálních pracovníků a sociálních pracovníc. Také jím je takové pojetí sociální práce, na které lze pohlížet jako na jednu z možných variant spoluvytváření a podílení se na formování sociální politiky prostřednictvím profese sociální práce v České republice.

1 Vybraná východiska praxe sociální práce v České republice, filozoficko-etická východiska, základní principy a hodnoty v české sociální práci

Realita sociální práce vychází z mnoha okolností. Pro tuto práci jsou vybrána tři zásadní témata utvářející každodenní praxi sociálních pracovníků. Jsou jimi: úzce spjatý vztah sociální práce se sociálními službami, způsob financování sociálních služeb a současná tendence sociální práci profesionalizovat. Vzhledem k rozsahu a tématu práce není mým cílem obsáhlá kritická reflexe současného stavu, nýbrž mi jde pouze o to nastínit některé kritické (problematické) aspekty, které se pak v praxi mohou stavět do rozporu s principy a hodnotami sociální práce. Být „překážkami“ na cestě za cíli sociální práce.

1.1 Vztah sociální práce a sociálních služeb

V praxi často dochází ke ztotožnění sociální práce a sociálních služeb. Praxe sociální práce má však mnohem větší rozsah působnosti než jen oblast sociálních služeb. Vztah mezi těmito institutami dotváří a ovlivňuje obraz o celkové sociální práci jako profesi, o sociálních pracovnících a její identitě. Tomu do velké míry přispívá i definice sociální práce, zakotvená v zákoně 108/2006 Sb. o sociálních službách.

V rámci úzce provázaného partnerství těchto praxí došlo i k sjednocení slovníku. K tomu dochází i při pohledu na osoby, jež z důvodu potřeby vyhledávají sociální služby a sociální pomoc. Na tyto osoby se pohlíží jako na klienty, nikoli jako na sobě rovné partnery. Tím je ovlivněn vztah mezi samotným sociálním pracovníkem a konkrétním klientem, k němuž se sociální pracovník staví z pozice moci, nikoli z rovnocenné pozice. Na rovnocenný přístup se přitom odkazuje ve svých etických kodexech a jiných dokumentech. Zároveň to má vliv na „zplnomocnění“ těchto osob a jejich znovu-začlenění do společnosti. Dalším důsledkem nesrozumitelného vymezení mezi těmito pojmy je redukce profese, její zkreslené pojetí, vnímání samotných

sociálních pracovníků a jejich vědomí o náplni své profese a s tím nutně související vnímání sociální práce z hlediska společenské prestiže.¹

Podle Matouška „*sociální práce se hlavně realizuje v sociálních službách a jejich prostřednictvím.*“² Tímto tvrzením sice nevyklučuje existenci sociální práce i mimo oblast sociálních služeb, ale ani v další části svého textu nehovoří v jiném duchu a sociální pracovníky vnímá jako zaměstnance sociálního subjektu určené pro realizování jeho sociálního cíle, programu a plánů. Jinými slovy řečeno, jejich úlohou je poskytovat určité prebendy jako jsou dávky a služby sloužící k uspokojování sociálních potřeb klientům.³ Zatímco podle Matouška se přijetím zákona 108/2006 Sb. do centra pozornosti dostává kvalita života uživatelů sociálních služeb,⁴ tak podle Sládka dochází k odklonu hodnotových východisek dříve paternalistického vnímání služeb.⁵

Odlišný pohled na vztah sociální práce a sociálních služeb má Janebová, podle níž v České republice není vztah mezi těmito disciplínami jednoznačně vymezený a často se pak lidem stává, že jim vzájemně splývají. Opírá se mimo jiné i o anketu z r. 2014 na webových stránkách časopisu Sociální práce, kde na otázku týkající se rozlišení sociální práce a sociálních služeb zhruba 1/5 respondentů odpověděla, že jej nerozlišuje.⁶ Použijí schéma od Janebové, které je sice hodně zjednodušující, ale k našemu účelu pro vymezení vztahu sociální práce a sociálních služeb postačí. Z tohoto schématu vyplývá, že na jedné straně zde stojí systém sociální práce, k jehož realizaci dochází v sociálních službách spadající pod resort MPSV, a vedle toho existuje sociální práce realizující se i ve veřejné správě (Úřad práce), v rezortech školství, zdravotnictví, spravedlnosti a vnitra. Funguje zde systém sociálních služeb, který je realizován skrze sociální práci, coby jedné ze základních činností, ale k naplňování cílů sociálních služeb dochází i aktivitami pečovatelskými, pedagogickými,

¹ Srov. JANEBOVÁ, R. Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. *Sociální práce/sociální práce. Sociální práce, Aktér sociální politiky*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2016, roč. 16, č. 2, str. 22 – 38.

² MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007, 2. vydání. ISBN 978-80-7367-331-4, str. 179.

³ Srov. Tamtéž, str. 179.

⁴ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-310-9, str. 183.

⁵ Srov. ŠAVRDOVÁ, Z. SLÁDEK, a kol. *Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2010. ISBN 978-80-8739-806-7, str. 110 – 124.

⁶ Srov. JANEBOVÁ, R. *Sociální práce/sociální práce.. Sociální práce, Aktér sociální politiky*, str. 26.

psychologickými, zdravotnickými a mnoha jinými.⁷ Janebová tvrdí, že „*pokud tedy dochází ke ztotožňování sociální práce se sociálními službami, jsou tím opomíjeny jak jiné oblasti výkonu sociální práce, tak ne/sociální aktivity sociálních služeb.*“⁸

1.1.1 Financování sociálních služeb

Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb. udává i způsob financování jednotlivých služeb. Klient si tak může tzv. koupit službu například z příspěvku na péči nebo doplatku na bydlení. Kozlová poukazuje na možné riziko, kdy se ze sociálního pracovníka stává spíše úředník sociální politiky státu a může docházet k tomu, že snaha o práci v zájmu klienta sociální práce se upozadí. V praxi se upřednostní ekonomický zájem udržet další oblast tržního sektoru.⁹ Klient se v rámci konkurenčního boje stává jen prostředkem o přežití služby.

Jednou z nejvýznamnějších změn v oblasti financování služeb sociální péče byl s příchodem zákona o sociálních službách 108/2006 Sb. *příspěvek na péči*. Tato dávka měla přispívat k žádoucím a očekávaným změnám v této oblasti. Měl by být poskytován osobám, které z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu vyžadují pomoc jiné fyzické osoby atd. Důvodem pro zavedení příspěvku na péči jako nástroje financování sociálních služeb, bylo zabezpečit svobodnou volbu klienta a překlenutí z „pasivního závislého pacienta“ k „aktivnímu klientovi“. Dalšími důvody bylo sjednocení podmínek pro získání veřejných prostředků pro všechny za určitých podmínek, jako je jejich registrace, zvýšená spoluúčast osoby při řešení její nepříznivé sociální situace; dále zrušit paušalizaci zdravotně postižených osob a starobních důchodců a přispět k „de-institucionalizaci a individualizaci“ péče. Příspěvek má krýt zvýšené životní náklady, které vyvolává potřeba jeho péče. Průša ve svém článku poukazuje na to, že příspěvek není používán v souladu s původním záměrem zákonodárce, tedy na nákup potřebných sociálních služeb. Slouží spíše k úhradě jiných závazků, např. půjčky, dluhy, aj. Klíčové příčiny vzniklé neefektivnosti shrnuje do několika okruhů. Jsou jimi např.:

⁷ Srov. Tamtéž, str. 26.

⁸ Tamtéž, str. 26.

⁹ Srov. KAHOUN, V., KOZLOVÁ, L. a V. THÓTOVÁ. *Sociální práce*. Praha: Triton, ISBN 8072541382, str. 145 – 156.

- Nesprávné nastavení kritérií pro stanovení míry závislosti, které je neumožňuje objektivně hodnotit. Kritéria jsou nastavená spíše pro tělesně postižené osoby, ale už ne pro osoby s duševním onemocněním či nevidomé.
- Nastavený systém státní správy a samosprávy vyžaduje dobrou spolupráci mezi jednotlivými orgány. Na základě rozhovorů s pracovníky Průša usuzuje, že nemají k dispozici informace od regionálních pracovišť Úřadu Práce ČR a nemohou potom např. iniciovat vznik nových poskytovatelů z důvodu zvýšení efektivity péče o příjemce příspěvku na péči.¹⁰

Podle Vrbického sociální práce, která je vykonávána organizacemi, jejichž financování probíhá skrze systém sociálních služeb, pak podléhá situaci, kdy v zájmu pomáhající organizace není obhajoba svých klientů a zasazení se o změnu na straně jejich sociálního prostředí. A to proto, že tyto organizace jsou závislé na těch, kdo o financování jejich sociálních služeb rozhodují.¹¹ Od roku 2015 bylo zavedeno financování sociálních služeb prostřednictvím krajů a o financování jednotlivých služeb tak rozhodují krajské úřady. Důvodem je, že mají větší přehled o své lokalitě než centrální MPSV. Zde však vzniká riziko, že některým sociálním službám může být přispěno zcela účelově, a to podle zájmu o cílovou skupinu. Podle Janebové tento subsidiární způsob financování může mít opačný efekt než ten, který byl při jeho zavedení sledován. Politické zájmy krajské koalice tak mohou mít vliv na financování nebo také nefinancování určitých služeb.¹² Tržní systém mezi sociálními službami na jedné straně sice může vést ke zkvalitnění poskytovaných sociálních služeb. Na druhé straně v situacích, kdy jsou sociální služby poskytovány zadavatelem, kterým je magistrát či obecní úřad, může pak docházet k tomu, že o omezenou sumu financí

¹⁰ Srov. PRŮŠA, L. Financování sociálních služeb sociální péče ČR – teorie a praxe. *Fórum sociální politiky*. Praha: KUFŘ, s. r. o., 2015, roč. 9, č. 3, str. 2 – 9.

¹¹ Srov. BALÁŽ, R. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/ Sociálna práca*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2014, roč. 14, č. 3, str. 42 – 60.

¹² Srov. JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., a dal. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce/sociálna práca*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2013, roč. 13, č. 4, str. 68 – 83.

mohou usilovat odlišné sociální služby, které ovšem pracují s klienty z jedné sociálně vyloučené lokality.¹³

1.1.2 Otázka „profesionalizace“ sociální práce

Aby byl obor profesí, musí splňovat určité elementární prvky profese. Baláž zmiňuje specializované znalosti, autonomii, autoritu u klientů, podřízených pracovních skupin a altruismus podpořený etickým kodexem.¹⁴ K profesionalizaci sociální práce patří i kvalifikace sociálních pracovníků a jejich odborný výkon, vzdělávání, profesní zákon, vymezení profesní identity a profesionální etiky.

Profesní identita je z důvodu kvalitního výkonu nutná. Jde o vytváření „kultury“ profese, která se utváří společnými cíli, normami, zákony, metodami a hodnotami. Projevem profesionality je přístup sociálního pracovníka, vztah k druhým, vnitřní ztotožnění se s posláním a principy organizace z hlediska smysluplnosti.¹⁵

Janebová hovoří o „ideologii professionalismismu“, jejíž snahou je výkon profese pozměnit podle obrazu profesního zákona a prostřednictvím profese zaručit určité jistoty. To je však kritizováno představiteli radikálního proudu v sociální práci. Dle nich jde o ideologii, která vede k umocnění institucionalizované profese, a tím i k utužení a legitimizaci dosavadního sociálního řádu. Professionalismus přispívá k tomu, že udržuje uživatele v podřízeném a bezmocném postavení a utvrzuje uživatele sociálních služeb v neúspěchu, jenž je jim společností mnohdy připisován.¹⁶ Řezníček v této souvislosti říká, že nápomocné profese (i sociální práce): „*v zájmu vyšší racionalizace a efektivnosti svého fungování neustále ubírají jednotlivcům, rodinám a společenstvím čím dál více z jejich přirozených činností a činí je předmětem formálně organizovaného, financovaného a centralizovaného úsilí.*“¹⁷ Paradoxem podle

¹³ Srov. JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., a dal. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce/sociální práce*, str. 67.

¹⁴ Srov. BALÁŽ, R. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/ Sociální práce*, str. 42- 60.

¹⁵ Srov. ELIHOVÁ, M. *Sociální práce. Aktuální otázky*. Praha: Grada Publishing, s. r. o., 2017. ISBN 978-80-271-9803-0, str. 28 – 37.

¹⁶ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. Vyd. 1, str. 34.

¹⁷ ŘEZNIČEK, Ivo. *Metody sociální práce*. Praha: SLON, 1994. ISBN 80-8585000-1, str. 18.

Řezníčka je, že sociální práci se sice částečně vydařilo vymanit z odosobněných sociálních institucí a navrátit do přirozeného prostředí, avšak za cenu navýšení pracovníků a nákladů. Upozorňuje na to, že s přispěním zasvěcených laiků, rodin a dobrovolníků je možno dosahovat vyšší kvality sociální práce než nabízí tradiční odborný přístup.¹⁸

Na základě *SWAN social work manifesto, 2004; Case Noc manifesto, 1975 a Progressive Social Work Manifesto, Hong Kong, 2011* vyplývá, že profesionalismus podporuje státem vytvářený monopol na vzdělání, tedy že sociální práci mohou vykonávat pouze osoby se speciálními znalostmi a dovednostmi, kterými netrénovaní laici, angažující se v sociální práci, nejsou formováni. Profesionalita pak nahrazuje zájem, svépomoc a angažovanost těchto laiků. Jednou z výtek je úsilí patřit mezi výlučné obory jako je advokacie či medicína i za cenu, že se sociální pracovníci izolují a odcizí od společnosti jako takové. Důsledkem je pak sociální pracovník jako „expert“ na problémy dané cílové skupiny. Vytrácí se tak aktivistický potenciál sociální práce.¹⁹

Lidská společnost se institucionalizují. Podle Musila (in Baláž) má k institucionalizaci v sociální práci docházet „zespodu“, má-li být tato tendence přínosem. Zmiňuje např. případové sítě (u řešení konkrétního případu s účastníky z jiných povolání) nebo vytváření tematických sítí (sdružení odborníků různých povolání v asociaci).²⁰ Mullay (in Janebová) na jedné straně kritizuje „technicistní povahu“ profesionalizace, která podle něj vede k hierarchizaci a byrokratizaci, následně pak k odcizení se uživatelům sociálních služeb. Na druhé straně však vyzdvihuje profesní asociace jako jednu z možných cest vedoucí ke změně opresivního a kontrolního charakteru sociální práce.²¹

1.2 Filozoficko-etická východiska sociální práce

K sociální práci patří důraz na respekt k lidské důstojnosti jako základního lidského práva. Člověk je holistickou bytostí, proto je zapotřebí vidět jej jako sjednocenou

¹⁸ Srov. ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce*, str. 17 – 20.

¹⁹ Srov. *Iniciativa ne rasismu*, 2015. [online] Volný překlad. [cit. 2018-28-03] Dostupné v:

<https://nerasismu.noblogs.org/archiv-manifest-jine-socialni-prace-socialni-prace-s-politickym-presahem/>

²⁰ BALÁŽ, R. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/ Sociálna práca*, str. 42 - 60.

²¹ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 34 – 40.

bytost, jenž dovede řídit sebe sama. Sociální práce obnáší zásah do života člověka skrze sociální intervenci.

Úlohu etiky spatřuje Matoušek, jak pro rámeček určující „správné“ jednání sociálních pracovníků, tak pro úvahy o mravní hodnotě určitého jednání. Upozorňuje i na reflexivní povahu etiky. Analýza praxe v její etické dimenzi spočívá v morální závaznosti jednání a morálním rozvoji všech aktérů sociální politiky. Je v ní uskladněno i hodnotové a metodické vymezení složitých situací, jejichž řešení lze nazývat dobrou praxí.²²

Fischer říká, že otevřený přístup k rozvahám o lidském jednání je důležitý, avšak neměl by sklouzávat k etickému relativismu, kdy se etické normy a soudy v konečném důsledku odvíjí pouze od situační skutečnosti.²³

Sociální pracovník by měl být schopen odhlédnout od vlastních kritérií „dobrého a správného“ jednání. Vztah mezi vlastními hodnotícími kritérii a vlastní znalostí o klientovi vyžaduje „*vědět více o člověku, nejen z hlediska psychologie, ale i filozofie, sociologie, pedagogiky, religionistiky a dalších oborů. Svou pomocnou roli zde hrají i psané právo, lidská práva, etické a profesní kodexy, náboženská pravidla a další.*“²⁴ Tyto aspekty je však potřeba uplatňovat vhodným způsobem v konkrétní situaci. Vhodný způsob je ovšem předmětem etických rozvah a přístupů.

V úvahách o morálce a mravních dilematech vyvstává často otázka osobní odpovědnosti. Člověk není atomizovanou jednotkou. Neřídí se pouze na základě vlastní vůle a racionality, nýbrž je součástí sociálních vztahů. Rozhodování člověka odkázaného na zdravotní nebo sociální služby z důvodu své sociální bezmocnosti dané například jeho situací nebo věkem, může být do nějaké míry omezené. Sociální pracovník vstupuje do mezilidského vztahu a dostává se tak do citlivého zázemí etického pole. Neměl by proto ztrácet z dohledu podporu klientovy snahy dosahovat vlastními způsoby, vlastní cestou sebeurčení a sebeuplatnění.²⁵ I na základě etického

²² Srov. MATOUŠEK, O. KŘIŠŤAN, A. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7, str. 154 – 158.

²³ Srov. FISCHER, O., MILFAIT, R. a kol. *Etika pro sociální práci*. Praha: JABOK, 2008. ISBN 978-80-904137-3-3, str. 13.

²⁴ Tamtéž, str. 11.

²⁵ Srov. KUTNOHORSKÁ, J.; CICHÁ, M. a GOLDMANN, R. *Etika pro zdravotně sociální pracovníky*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3843-7, str. 9 – 12.

rozhodování, kterému sociální pracovníci podléhají, se sociální práce považuje za lidskoprávní profesi. Lidská práva by měla být pro sociální pracovníky pomůckou pro vyhodnocení situace klientů a způsobů jejich řešení. Důležité je nezapomínat na cíl a smysl pomoci či podpory, kterou poskytují. Podle Staub-Bernasconi: *„Cíli lidskoprávní práce v rámci sociální práce jsou na individuální rovině obnovení lidské důstojnosti stejně jako tělesného a duševního zdraví skrze uspokojování potřeb a procesy učení, na společenské rovině společenská integrace, sociální spravedlnost jakož i sociální změna s ohledem na lidmi opovrhující sociální struktury a kulturní vzorce a – dlouhodobě – práce na lidskoprávní kultuře všedního dne.“*²⁶

1.2.1 Stylizace sociální práce skrze etické kodexy a zákonná znění

Nejen étos, nýbrž i výkon profese sociální práce je na základě vlastního sdělení v etických kodexech a zákonech postaven na lidskoprávní rovině ve spojení s principy sociální spravedlnosti a solidarity. Z VDLP a LZPS přejímají hodnoty, principy a tedy i představu o člověku s jeho přirozenou důstojností. Etické kodexy představují pouze etické minimum při výkonu sociální práce. Nemohou totiž nahradit motivace a zodpovědné jednání sociálních pracovníků a pracovníc.

Etické principy jsou vyjádřeny v etických kodexech, které jsou tvořené na úrovni mezinárodní, národní i dané organizace. Standardy kvality sociálních služeb totiž sice nová etická témata nepřináší, ale ukládají poskytovatelům sociálních služeb jejich zpracování do metodik a vnitřních směrnic organizace. Etický kodex představuje určitý soubor pravidel a zásad, kterými se mají ve své praxi sociální pracovníci a pracovníce řídit. Nedělníková do „etického chování“ nezahrnuje jen vnější pravidla chování určená etickými kodexy, nýbrž i subjektivní pocity jedince ohledně toho, jak by měl dále jednat, aby se jeho chování dalo označit za etické. Etický kodex sociálních pracovníků

²⁶ Srov. STAUB-BERNASCONI, Silvia. *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft. Systemtheoretische Grundlagen und professionelle Praxis - Ein Lehrbuch*. UTB GmbH, Bern – Stuttgart – Wien: 2007. ISBN 978-3825227869, str. 27.

v České republice je totiž natolik obecný, že formuluje pravidla bez ohledu na resort, oblast sociální práce nebo pracovní pozici.²⁷

IFSW vybízí k podpoře sociálních změn, sociálnímu rozvoji, soudržnosti, zplnomocnění a osvobození lidí. Fundamentální význam mají lidská práva, sociální spravedlnost, kolektivní odpovědnost a respekt k lidské rozmanitosti. Zavazuje k takovému řešení problémů v lidských vztazích, které povede ke zlepšení ve smyslu dobrého lidského bytí.²⁸ O podpoře sociální soudržnosti skrze naplnění lidských práv (občanská, politická, sociální, ekonomická práva), dále pak o důstojnosti, solidaritě, sociální a občanské odpovědnosti, hovoří i Doporučení Rady Evropy o sociálních pracovnících z r. 2001.²⁹

V etickém kodexu sociálních pracovníků ČR se píše, že sociální práce „... podporuje sociální změnu, sociální rozvoj, řešení problémů v mezilidských vztazích, sociální rovnost, posílení a zmocnění osob ...“ Zásadní jsou pro ni: „*principy sociální spravedlnosti, respektování lidských práv, osobnosti jedince, rozmanitosti skupin a jejich specifík.*“³⁰ K tématu obhajoby práv klienta uvádí, že sociální pracovník má podněcovat legislativní změny, upozorňovat na možnost spravedlivějšího rozdělení společenských zdrojů a rozšiřovat možnosti a příležitosti ke zlepšení kvality života (bod 2.5).³¹ V platném zákoně 108/2006 Sb. o sociálních službách se píše, že sociální pracovník vykonává mimo jiné i: „... *analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistážní činnost, poskytování krizové pomoci, sociální poradenství a sociální rehabilitace, zjišťuje potřeby obyvatel obce a kraje a koordinuje poskytování sociálních služeb.*“³² Novější definice z roku 2015 podle pracovního dokumentu pro tvorbu věcného zákona o sociálních pracovnících uvádí, že předmětem sociální práce je také „

²⁷ Srov. NEDĚLNÍKOVÁ, D. *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008, ISBN 978-80-7368-504-1, str. 377-392.

²⁸ Srov. Global Definition of Social Work. IFSW [online] [cit. 2017-12-05]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>.

²⁹ Srov. Revidovaná strategie sociální soudržnosti. MPSV [online] [cit. 2018-16-02]. Dostupné v: https://www.mpsv.cz/files/clanky/1012/rev_strat.pdf

³⁰ Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR. *Společnost sociálních pracovníků* [online] [cit. 2017-12-05]. Dostupné v: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_ssprc.pdf.

³¹ Srov. Tamtéž.

³² Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 31. 3. 2006, § 109

... systematické a cílené úsilí o vytváření příznivých společenských podmínek pro sociální uplatnění.“³³

Apel na lidská práva, sociální spravedlnost a lidskou důstojnost je společným jmenovatelem každé definice o sociální práci. Dále pak sociální práce má fungovat jako iniciátor sociálních změn k zajištění sociální spravedlnosti a garanci lidských práv, vyplývá tak z teoretických podkladů. Zároveň jedním z aspektů prohlubující krizi či mizérii sociální práce jsou tyto pojmy stojící v čele samotného definování sociální práce ve spojitosti s podmínkami, které jsou dány pro výkon sociální práce.

1.3 Principy sociální práce

Princip jako původ či základní zdroj udává směr jednání. V individuální etice jsou pak zásadami určitého konání a v sociální etice směrnici pro ustanovení pořádku.³⁴ Sociální práce je spojována s termíny důstojnost, svoboda, spravedlnost, rovnost aj. Mezi principy je zařazují z toho důvodu, že v mezinárodním etickém kodexu pro sociální pracovníky jsou uváděny jako principy. Je mnoho principů tvořící lidskoprávní základ pro lidské soužití. SUC za klíčové považuje princip solidarity, společného dobra, personalitu a princip subsidiarity.³⁵ Sociální práce má zajišťovat lidská práva v nejvyšší možné míře svým klientům.³⁶ Tyto společenské „hodnoty“ tvoří půdorys pro možnou realizaci lidského práva. Zároveň je jimi lidské právo zaštiťováno a chráněno. Lidská práva konkretizují tyto hodnoty do takové struktury, která člověku zasahuje do jeho „kvality“ života a v zásadě mu umožňuje vést lidsky důstojný život. Ve své absolutnosti jde o ideály často vzývané, které prostupují lidskou praxí, avšak s konečnou definicí v nedohlednu. V právní rovině jsou chráněny mezinárodními smlouvami a jinými vnitrostátními předpisy.

³³ Věcný záměr zákona: Pracovní dokument. *MPSV: Sociální práce a sociální služby* [online]. Praha, 2015 [cit. 2017-12-05]. Dostupné v: https://www.mpsv.cz/files/clanky/18392/3a._Pracovni_dokument_profesni_zakon_cerven_zari_FINAL.pdf

³⁴ Srov. SUTOR, B. *Politická etika*. Trnava: Dobrá kniha, 1999. ISBN 80-7141-222-8, str. 35.

³⁵ Srov. MÍČKA, R. Je možné zachránit princip subsidiarity? *Studia theologica*, 2012. roč. 14, č. 2 [48], str. 1.

³⁶ Srov. JANDEJSEK P, KOMBERCOVÁ, Z. FISCHER, O. *Etika pro sociální práci*, str. 95 – 113.

1.3.1 Lidská důstojnost

Co znamená lidská důstojnost? Jak je možné ji zdůvodnit? Jaký je její obsah a jak působí na jednání člověka a jeho základní postoje, které pak promítá do každodenního žití? Snaha o pochopení důstojnosti svádí člověka k mnoha dalším pojmům, se kterými je spjata.

Tradiční úvahy o důstojnosti člověka mají několik zdrojů. Biblické učení zobrazuje člověka vznešeným pojmem jako „obraz Boží“. Ukazuje člověka jako vrchol stvoření. Tato představa si prošla během historie svým vývojem.³⁷ Křesťanské proudy jej posunuly, a to svědectvím o životě Ježíše Krista, Božího syna, díky němuž se vztah mezi Bohem a člověkem plně realizoval. Další novoplatónská koncepce vidí člověka, resp. lidskou duši, jako součást universa, která tíhne k božskému a usiluje o to stát se Bohem, i když je níže. Díky myšlení může duše poznávat, a je tak nejen pojítkem mezi vyšším a nižším světem, ale i centrem veškerého božského univerza.³⁸ Lidská důstojnost je považována za základ společenského soužití a cíl lidských práv. Základ bezpodmínečné důstojnosti je shledáván v mravní autonomii jedince. Immanuel Kant formuluje svůj třetí praktický imperativ takto: „*jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, nikdy pouze jako prostředek.*“³⁹ Jako etická kategorie tak zdůrazňuje vědomí člověka o hodnotě člověka a jeho významu ve společnosti. Vyjadřuje nezcizitelnou hodnotu lidské bytosti a jejího života.

Základním předpokladem respektování lidské důstojnosti je úcta k sobě samému a k ostatním bytostem, a to na základě jejich lidství. Podle Popovičové se realizuje přístupem ke člověku a jeho svobodě, svobodě myšlení, v postoji jednoho člověka k druhému člověku, k lidem s odlišným náboženským vyznáním, k umírajícím, vězněným, etnickým skupinám apod. Dále se podle ní realizuje zastávání hodnoty života a samotného člověka s jeho potřebami (fyzické, duševní,

³⁷ Srov. PICO DELA MIRANDOLA, G. *O důstojnosti člověka. De dignitate hominis*. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-164-1, str. 21.

³⁸ Srov. Tamtéž, str. 20 – 30.

³⁹ KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-501-2, str. 48.

duchovní, sociální). Vyžaduje požadavek s člověkem nezacházet jako s věcí, ale jako s člověkem.⁴⁰

1.3.2 Svoboda

Dalším základním principem je svoboda, která má pro člověka mimořádný význam. Tvoří atribut lidství a je předpokladem jeho mravního jednání.

Podle Jankovského je svoboda spojena s možností volby (chtěním), se kterou je úzce provázán rozum a vůle. Ve vztahu k etice, jakékoliv poznání, které nevyplývá ze svobodného postoje, a není tedy konáno v souladu s ním, je neúčelné.⁴¹ Skoblík hovoří o vnitřní svobodě jako o sebeurčování, v jehož rámci je člověk samostatný a odpovědný. Říká, že člověk je „*víc než systém pouhých reakcí, je totiž schopen rozhodování a má vůli.*“⁴²

Fromm se zabývá svobodou v moderní společnosti a ve svých textech se zabývá novověkým individualismem, který člověka svedl k izolovanosti. Následkem jsou pak bezmocnost, nejistota, úzkost a osamocení. Svoboda se stala přítěží.⁴³ Svoboda, která člověka znovu nezotročí, spočívá ve spontaneitě, která není „*činností automatu*“, nýbrž aktivitou „*z vlastní svobodné vůle*“.⁴⁴

Ze samotného étosu lidských práv vyplývá požadavek svobody. Anzenbacher tvrdí, že „*Z přirozeně dané osobní důstojnosti člověka jakožto člověka vyplývá přirozeně-právní nárok na svobodu.*“⁴⁵ Svoboda je složitý pojem, na který lze nahlížet z různých hledisek. Dále odkazuje na dvojí vnímání svobody vycházející od politických ideologií, jako jsou liberalismus a socialismus. Tj. první: liberálně-formální ideu svobody, „*kte*

⁴⁰ Srov. POPOVIČOVÁ, D. Lidská důstojnost jako filozoficko-právní pojem. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2009, roč. 17, č. 3, str. 225 – 230.

⁴¹ Srov. JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003. ISBN 80-7254-329-6, str. 38.

⁴² SKOBLÍK, J. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-357-1, str. 35.

⁴³ Srov. FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 978-80-262-0615-6, str. 195.

⁴⁴ Tamtéž, str. 196.

⁴⁵ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika. Úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-030-6, str. 53.

akceptuje velkou sociální nerovnost“ a druhou: sociálně-materiální ideu svobody, „která je ve snaze o sociální rovnost ochotna omezovat prostor formální svobody.“⁴⁶

Právo a svoboda jsou dvě úzce propojené entity. Důkazem je nezanedbatelná dělba moci, jejímž cílem je narušit státní monopol moci kontrolním mechanismem. A dále jím je složitá problematika tvorby práv. Anzenbacher hovoří o trojím lidsko-právním statusu osoby, který diferencuje motiv tvorby práv.⁴⁷

1.3.3 Spravedlnost

1.3.3.1 Spravedlnost jako ctnost

Ve vymezení pojmu spravedlnosti se promítají vzájemně propojené mezilidské vztahy. Zdůrazňuje sociální vztah lidského bytí. Vztahuje se na vnější vztahy v soužití. Spočívá v uznání práv a zájmů u jiných osob.

Spravedlnost můžeme chápat jako ctnost. Rawls mluví o „fairness“, kterou vysvětluje jako „ideu společnosti jakožto férového systému spolupráce mezi svobodnými a sobě rovnými jedinci“.⁴⁸ O spravedlnosti jako o ctnosti hovoří tam, kde můžeme předpokládat rozdílné zájmy a konfliktní nároky, a kdy si lidé tyto práva vůči sobě vynucují.⁴⁹ Ricoeur poukazuje na předpoklad morální autonomie a rozumu, který je potřeba k dosažení spravedlnosti.⁵⁰

Sutor ji nazývá občanskou ctností, při níž politika usiluje o spravedlivé sociální vztahy, kdy instituce s ctnostmi, vnějším pořádkem a mezilidskými vztahy jsou vzájemně podmíněné. Jednu z forem spravedlnosti nazývá „smluvní“, jejímž

⁴⁶ Tamtéž, str. 56.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, str. 52.

⁴⁸ RAWLS, J. Spravedlnost jakožto „fairness“: politická nikoli metafyzická. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995, roč. 14, č. 2, str. 1 – 30.

⁴⁹ Srov. RAWLS, J. Spravedlnost jakožto „fairness“. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995, roč. 13, č. 1, str. 1 – 26.

⁵⁰ Srov. RICOEUR, P. John Rawls: od morální autonomie k fikci společenské smlouvy. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995, roč. 14, č. 2, str. 4 – 5.

požadavkem je plnit dohody v rámci závazků vyplývajících z dodržování pozitivního zákona. Kromě toho tam patří i uskutečňování vůle po spravedlnosti, jež vyjadřuje zákon či smlouva. Ústředním principem smlouvy je, že se mají dodržovat. Důležitým důvodem tohoto principu je pak potřeba vzájemného respektu. Sutor rozlišuje smluvní, zákonnou a rozdělovací spravedlnost.⁵¹

1.3.3.2 Sociální spravedlnost

Spravedlnost je ideálem pro rozdělování dobra i zla prostřednictvím principu rovnosti. „*Spravedlnost je tedy základním normativním principem soužití lidí ve společnosti.*“⁵² Je kritériem hodnocení pro lidské jednání. Tvoří základ, je spolutvůrcem a cílem všech zákonných ustanovení.⁵³ Podle Tomáše Akvinského se obecně pojatá spravedlnost vztahuje na uskutečnění společného dobra.⁵⁴

V sociálně-etickém měřítku sociální spravedlnost vyjadřuje to, že lidé se vyvíjejí ve společném životě s druhými a to vyžaduje společný pořádek. Z hlediska politického pořádku to znamená, že úkolem distributivní spravedlnosti a politického pořádku je naplňovat úlohy společného dobra v souladu s principem subsidiarity.⁵⁵ Anzenbacher popisuje sociální spravedlnost jako „*spravedlnost, jež vyplývá ze základní normy dobrého řádu odpovídajícího obecnému blahu.*“ K tvorbě dobrého řádu přidává nejen princip subsidiarity, ale i personality a solidarity.⁵⁶

⁵¹ Srov. SUTOR, B. *Politická etika*, str. 111.

⁵² VLČEK, R. a kol. *Právní a filozofický úvod do teorie práva*. Ostrava: Knížní Expres, 2008. ISBN 978-80-7347-031-9, str. 18.

⁵³ VLČEK, R. *Právní a filozofický úvod do teorie práva*, str. 19.

⁵⁴ AKVINSKÝ, T. *Tomáš Akvinský o zákonech v teologické sumě*. Praha: Krystal OP, 2003. ISBN 80-85929-59-7, str. 33.

⁵⁵ SUTOR, B. *Politická etika*, str. 111.

⁵⁶ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika. Úvod a principy*, str. 223.

Přívlastek „sociální“ evokuje pohled společnosti jako celku, a opodstatňuje tak požadavek redistribuce. Bláha upozorňuje na rovný přístup v úvahách o spravedlnosti, aby nedocházelo k opomíjení zachování důstojnosti života u méně schopných jedinců. Důležitý je podle něj „výsledkový“ princip sociální spravedlnosti.⁵⁷

1.3.4 Lidská práva

Téma lidských práv podléhá velkým diskutabilnostem, ať už jde o apriorní zdroje lidských práv, vztah politických, sociálních a občanských práv nebo spor o jejich univerzálnost, ale i nezcizitelnost, nezadatelnost či přirozenost napříč kulturními a náboženskými rozdíly. Rozhodně nebudou jen prázdnou koncepcí, jak tvrdí například Oskar Krejčí. Naopak někteří autoři jim přiznávají metafyzický rozměr. Svou cennou hodnotu mít jistě budou, neboť můžeme říci, že díky konceptu lidských práv si žijeme v nejlepším z možných světů. Na druhou stranu si nelze nevšimnout, že by se tento koncept v dnešní době nestal mnohdy nadužívaným pojmem. Oblast lidských práv se často potýká s nejednotným chápáním vlastního pojmu.

Ve své hloubi souvisí idea lidských práv s otázkami, kdo je člověk, jaký obraz o člověku máme. Jaký obraz chceme o člověku mít v naší společnosti? Člověk není izolované individuum, ale je propletenecem různých vztahů, jehož svoboda se protíná, kříží a mísí se svobodami druhých.

Podle Lévinase ke skutečné svobodě dochází až tehdy, když je svoboda probuzena k odpovědnosti vůči druhému. V pojetí „tváře“ od Lévinase, jejíž přítomnost sama je „zproblematizováním mé svobody, výzvou přicházející od Jiného a vyzývající mne k odpovědnosti“. Zpřítomněním tváře jiného je „svoboda zadržena ...libovolná, provinilá, bázlivá; ve své provinilosti se však povznáší k odpovědnosti.“⁵⁸

Lidská práva jsou zakotvena hlouběji pod zákonem či jiným člověkem ustanoveným pořádku. Tím se odhalují hodnoty a důstojnost lidské osoby jakožto

⁵⁷ Srov. BLÁHA, L. *Sociálna spravodlivosť a identita*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2006. ISBN 80-224-0891-3, str. 12 – 15.

⁵⁸ LÉVINAS, E. *Totalita a nekonečno: (esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-20-8, str. 189.

zvláštního „bytí“, jež v sobě zahrnuje „mětí“, od něhož jsou odvozena lidská práva. Činy člověka jsou svobodné a ne libovolné. Spočívají v odpovídání výzvě, povolání či apelu, kterými jsou oslovovány, a tím podněcovány k tvorbě nových skutečností. Tyto výzvy orientují člověka na to, co „být má“, a tak otevírají perspektivu dalšímu uskutečňování bytí.⁵⁹

Jedním z předpokladů myšlenky lidských práv je podle Sokola „primát individua“, jednotlivé lidské osoby a jejich práv a svobod. Právo není „perpetuum-mobile“, obecně tak platí, že má-li někdo mít vymahatelné právo, potom někomu jinému připadá povinnost toto právo zajistit. Na jedné straně je po státu vyžadováno, aby práva vymáhal, avšak koncept lidských práv akcentuje, že tato práva nejsou privilegia udělovaná státem. Nezcizitelná a přirozená práva nevznikají rozhodnutím státu, ale to také ještě neznamená, že by je člověk měl tzv. od přírody. Spoléhá se na ně pouze tam, kde je společnost uznává.⁶⁰

„Každý má právo na život“ podle Sokola znamená uznání, že *všichni ostatní mají právo na život*, jinými slovy, že nikdo nemá právo na život někoho jiného. Za přednosti tohoto výkladu považuje to, že neslibuje, co není v jeho silách splnit, a registruje to, že právo jednoho musí znamenat pro jiného povinnost. Zároveň se vyhýbá naivní představě, že lidská práva platí sama od sebe či prostým rozhodnutím zákonodárné moci.⁶¹

Vymezení pojmu lidská práva odvozujeme od vztahu, který je mezi jednotlivcem a státem. Tomuto vztahu určují jeho kvalitu termíny – „práva a svobody“, ale také termíny – „lidská, občanská a základní“. Jednotlivé termíny jsou pak teoriemi různě vysvětlovány. Také hranice mezi právem a svobodou není jasná. Pojem právo spíše vyjadřuje nárok na plnění ze strany státu, zatímco pojem svoboda představuje autonomní prostor jedince, který má být chráněn.⁶²

Například Karel Klíma rozlišuje práva:

⁵⁹ Srov. NĚMEC, V. Existují přirozená práva? *Filozofická reflexe*. 2014, č. 47, str. 139 – 149.

⁶⁰ Srov. SOKOL, J. *Nežít jen pro sebe*. Praha: Nadace Dagmar a Václava Havlových, 2016. ISBN 978-80-87954-06-5, str. 104 – 110.

⁶¹ Srov. SOKOL, J. *Nežít jen pro sebe*, str. 104 – 110.

⁶² Srov. KLÍMA, Karel. *Státověda*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2006. ISBN 80-86898-98-9, s. 164.

- Lidská – zdůrazňující vazbu na každého člověka a jeho přirozenoprávní základ. Stát jako veřejná moc není pak tím, kdo tyto práva uděluje, nýbrž jejich existenci pouze uznává a zavazuje se k jejich garanci u každého jednotlivce.
- Občanská – tento pojem evokuje státoobčanský status. Jedinci přísluší díky příslušnosti ke státu.
- Základní – tento pojem má více významů. Jednak reflektuje způsob těchto práv zakotvených v ústavě či pouze označuje podskupinu ústavně zaručených práv, která odkazuje na historicky nejstarší garantovaná práva.⁶³

F. Sudre se zmiňuje o základních právech jako o „tvrdém jádru“ lidských práv či „klasických svobodách“.⁶⁴ Sudre dále hovoří o tzv. právu lidských práv. Rozděluje samotný pojem lidských práv do tří rovin. Nejobširnější horizontální rozměr v základu tvoří rovina filozofická, nad ní rovina politická, jež slouží k přemostění k třetí, a to právní rovině. Ilustruje proces přechodu idey přes aspiraci až k právu.⁶⁵

1.3.4.1 Generace práv

Jedná se o jeden z nejpoužívanějších způsobů rozlišení práv. Rozdělení práv do generací vychází z přesvědčení, že práva první generace patří mezi základní práva. Ostatní práva, to znamená práva druhé a třetí generace se od ní pak odvíjejí. Vychází také ze skutečnosti, že vznik jednotlivých generací práv se vztahuje k odlišnému období.

- **První generace – občanská, politická práva**

V praxi se jako první prosazovala práva občanská a politická, řadíme je proto do první generace. V mnoha zdrojích jsou označována jako „základní“ práva. Mají člověka chránit před libovůlí státu (vládní mocí). Jejich dalším cílem je zaručit možnost občanovi účastnit se na vládě, potažmo veřejném životě.⁶⁶ Bez zachování občanských

⁶³ Srov. Tamtéž, str. 164.

⁶⁴ Srov. SUDRE, Frédéric. *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1485-7, str. 131.

⁶⁵ Srov. SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009. ISBN 978-80-210-5045-7, str. 43 – 72.

⁶⁶ Srov. SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*, str. 53-57.

práv by vůbec člověk nemohl existovat, mají tak přímý vztah k lidské bytosti. Mnohdy jsou popisována jako „negativní“ práva, to znamená, že subjektům vzniká povinnost nezasahovat do práv daného jedince, jinými slovy „*vyjadřují to, co společnost člověku dělat nemá*“.⁶⁷

Občanská a politická práva jsou prvotně chráněná na národní úrovni. Sice na mezinárodní rovině existují úmluvy, ovšem jejich kontrolní systém nastupuje až po selhání vnitrostátního mechanismu.⁶⁸ Základní práva chrání jedince před zasahováním státní či veřejné moci, která se má svého konání zdržet. Tato ochrana směřuje ke všem subjektům, jak je uvedeno ve VDLP. Chrání i příležitosti a zároveň umožňuje autonomní jednání každého lidského jedince.⁶⁹

Klíma říká, že základní lidská práva a svobody souvisí s fyzickou existencí (právo na život, právo na osobní svobodu, svoboda pohybu), ale i se stavem psychickým (např. svoboda myšlení, náboženského vyznání). Práva politická jsou spjatá s životem ve společnosti a s projevem jedince směrem ke společnosti (např. právo volit, svoboda projevu). Souvisí přímo s existencí státní moci, neboť aby mohla být naplňována, je potřeba demokracie.⁷⁰

- **Druhá generace – hospodářská, sociální, kulturní práva**

Nazývají se také jako práva „sociální“. Považujeme je za tzv. pozitivní práva. Šimák o nich hovoří jako o právech relativních. Právu jednoho subjektu totiž odpovídá povinnost jiného konkrétního subjektu. Jejich cílem je ochránit sociální spravedlnost a umožnit jedinci účastnit se v sociální, hospodářské a kulturní oblasti života.⁷¹

Do těchto práv patří např. právo na vzdělání, na práci, spravedlivou mzdu, sociální zabezpečení, aj. Ovšem podle některých autorů tyto práva do komplexního balíčku lidských práv nepatří. Nejsou považovány za univerzální, a to z důvodu, že na sebe váží ekonomickou podmíněnost. Jsou totiž závislé na hospodářské úrovni konkrétního státu a vzhledem ke globalizaci, nejsou dnešní vlády schopny ovlivnit aktuální ekonomiky

⁶⁷ ŠIMÁK, M. KAHOUN, V. a kol. *Sociální zabezpečení. Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2013. ISBN 978-80-7387-733-0, str. 50.

⁶⁸ Srov. SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*, str. 54.

⁶⁹ Srov. SMEKAL, H. *Lidská práva. Ideje, trendy, výzvy, nástrahy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6388-4, str. 93 – 102.

⁷⁰ Srov. KLÍMA, K. *Státověda*, str. 269 – 270.

⁷¹ Srov. ŠIMÁK, M. KAHOUN, V. a kol. *Sociální zabezpečení. Vybrané kapitoly*, str. 51.

svých států. Jsou náročné nejen na vymahatelnost, ale i z hlediska jejich obsahu. Tyto práva jsou předmětem systému sociálního zabezpečení fungujícího v sociálně-právních státech. Úkolem těchto států je pak tyto práva prosazovat, zajistit a chránit prostřednictvím zákonných nástrojů.⁷²

Sociální práva se nezaměřují na ochranu všech subjektů, ale pouze na zranitelné skupiny obyvatel (např. právo na zabezpečení v nemoci, ve stáří, invalidity aj.). Tato práva mají charakter nárokových a programových práv, neboť jsou závislá na financích státu.⁷³

Klíma jej nazývá „*nadstavbou holého práva na život*“.⁷⁴ Určují úroveň a kvalitu života a vyvíjí se podle aktuálních potřeb společnosti. To znamená, že jejich výčet není uzavřený a může se dále rozšiřovat.

- **Třetí generace – kolektivní práva**

Nazýváme je právy „kolektivními“. Zahrnujeme sem právo na mír, rozvoj, společnou bezpečnost, čisté životní prostředí, ale i právo na ekonomickou prosperitu aj.

Šimák uvádí, že při zrodu těchto práv byly určujícím faktorem země třetího světa. Cílem těchto práv je zajistit takový společenský mezinárodní řád, v němž se budou moci plně uskutečňovat základní lidská práva a svobody. Jejich obsahem je snaha dopracovat se k určitým společným dohodám na mezinárodní celosvětové úrovni v otázkách ekonomické prosperity, společného míru a ekologického vývoje.⁷⁵

Kroupa (v diskusním panelu: Helsinský proces a vznik Charty 77) ke vzniku těchto práv po 2. sv. válce dodává, že „... *Ten třetí koš lidských práv byl opravdu vnímán jenom jako pro západ příležitost jaksi trošičku napravit pošramocené svědomí a pro východ to byla banalita, kterou se nemusí zabývat.*“⁷⁶

Předmětem této generace jsou dobra, jejichž povaha je kolektivní, proto jsou jejich nositeli především skupiny. Někteří autoři se brání možnosti kolektivního aktérství. Jiní autoři tvrdí, že v konečném důsledku jde stejně o práva, která drží společně členové

⁷² Srov. Tamtéž, str. 51.

⁷³ Srov. SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*, str. 58 – 60.

⁷⁴ KLÍMA, K. *Státověda.*, str. 270.

⁷⁵ Srov. ŠIMÁK, M. KAHOUN, V. a kol. *Sociální zabezpečení. Vybrané kapitoly*, str. 50 – 52.

⁷⁶ KROUPA, D. In: *Charta 77 a její současný odkaz* [iVysílání] ČT, 2. 2. 2017. 13:00. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10000000278-charta-77-a-jeji-soucasny-odkaz/21725400115>.

dané skupiny. Držitelem práv je skupina, jíž rozumíme jako integrovaná entita. To znamená, že její status a hodnota nejde zredukovat na status a hodnotu jednotlivých členů, proto se o zájmy jednotlivých členů nemusí zajímat.⁷⁷

V případě koncepce kolektivních práv nachází někteří autoři rozdíl, poněvadž pod ní označují zájmy jednotlivců, jakožto skupiny na určitá veřejná dobra. Zároveň vůle k dobru či zájem jenom jednoho člena ještě nezahrnují v sobě souvztažné povinnosti jiné osoby. Jinak řečeno, rozumí se jimi taková práva, která jsou sdílena jednotlivci tvořící nějakou skupinu. Nejde však o individuální práva, protože jejich držitelem není jednotlivec nezávislý na členství ve skupině.⁷⁸

Neshoda panuje v tom, zda je možné, aby skupiny mohly být nositeli práv, potažmo morálních práv tak, jak tomu je u jednotlivců. Lidská práva se totiž připisují pouze jednotlivcům. Někteří teoretici se však domnívají, že skupinová práva obsahují pro lidský život toliko základního dobra, že kdybychom o ni koncepci ochudili, tak by pravděpodobně neodpovídala realitě lidského života. Kolektivní právo může být lidským právem jedině v případě, kdy náleží všem lidským bytostem a vyplývá ze samotného statusu lidských bytostí. Např. právo na sebeurčení národů – všichni lidé stojí o to žít v takové politické formě, jejíž rozhodování není závislé na jiné jednotce.⁷⁹

1.4 Hodnoty sociální práce v České republice

Těžiště sociální práce se pohybuje v mezích reflexe a rozhodování o situaci klienta a jeho řešení. Sociální pracovník se proto musí řídit určitými hodnotami. Zvnitřnělé hodnoty sociálních pracovníků mají vliv na způsob provádění jejich práce např. při tom, jak přistupuje ke svým klientům, jaký poměr tvoří kontrola a pomoc, jak sociální pracovník vyhodnocuje úspěšnost, kvalitu své práce. Pomocí hodnot stanovujeme cíle

⁷⁷ Srov. DUFEK, P.; SMEKAL, H. a kol. *Lidská práva v mezinárodní politice*. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014. ISBN 978-80-7478-720-1, str. 57 – 83.

⁷⁸ Srov. Tamtéž, 57 – 83.

⁷⁹ Srov. Tamtéž, 57 – 83.

profese a její metody, tvoříme a uznáváme platnost pravidel i norem a naplňujeme lidské jednání smyslem.⁸⁰

Ke konfrontaci s hodnotami dochází ve všech oblastech sociální práce. Souvisí s etickým kodexem. Sociální pracovník se konfrontuje s vlastními hodnotami, ale také s klientem a jeho hodnotami, které mu mohou pomoci rozklíčovat situaci, jež z něj učinila příjemce sociální pomoci. V obecném slova smyslu jsou žádoucí pro orientaci člověka. Navazují na lidské potřeby, jež se během života různě vyvíjejí.⁸¹

Lze je klasifikovat více způsoby. Milfait rozlišuje hodnoty osobní, společenské, legislativní a profesní.⁸² Naopak Kučerová (in Gulová) rozděluje hodnoty na základě dimenzí, ve kterých prožíváme sebe i okolí, na přírodní, sociální, civilizační a duchovní.⁸³

Podle Silvie-Staub Bernasconi (in Levická) patří k základním hodnotám sociální práce – zdraví, učení, svoboda, autonomie, kontrola, sociální spravedlnost, nenásilnost a sociální hospodářství. Vychází ze dvou všeobecných cílů sociální práce. Prvním je naplnění lidských potřeb. To znamená bio-fyzických, psychických a sociálních hodnot. Druhým cílem je konstrukce takových sil sociálních struktur, které mu umožňují se aktivně podílet na životě společnosti.⁸⁴

Zajímavé jsou hodnotové orientace z historického pohledu, o kterých hovoří Matoušek. Jedná se o paternalistickou orientaci, orientaci na sociální spravedlnost, náboženskou, klinickou orientaci, dále defenzivní a morálně neutrální orientaci.⁸⁵ Poukazuje tím na proměnlivost důrazů, které jsou kladené na hodnoty z historického hlediska. Znázorňuje tím i odlišné metody, přístupy a postoje sociálních pracovníků, které lze v návaznosti na hodnoty používat.

⁸⁰ Srov. OPATRŇY, M., FLÍDROVÁ, M. Člověk v síti standardů a kodexů, aneb sociální pracovník jako „Sales Consultant“ s balíčky služeb. In Sborník z konference XI. Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové, Ústav sociální práce: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-533-2, str. 141 – 146.

⁸¹ Srov. GULOVÁ, L. *Sociální práce*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3379-1, str. 42 – 44.

⁸² Srov. MILFAIT, R. FISHER, O. *Etika pro sociální práci*, str. 66.

⁸³ Srov. GULOVÁ, L. *Sociální práce*, str. 42 – 44.

⁸⁴ Srov. LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*. Trnava: Tlačové štúdio Váry, 2005. ISBN 80-968952-6-5, str. 40 – 42.

⁸⁵ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, s. r. o, 2003. ISBN 80-7178-548-2, str. 33 – 34.

Podle Řezníčka sociální práce přímo odvozuje vlastní poslání od hodnotové orientace společnosti, od její představy o spravedlivém fungování společnosti.⁸⁶ Podle Levické sociální práce jako profese akceptuje hodnoty, mezi které patří právo klienta se svobodně rozhodovat, zachovat důvěrnost informací, dodržení profesionální objektivnosti, respekt k důstojnosti klienta a zodpovědnost vůči klientovi, zaměstnavateli a profesi. Z těchto akceptovaných hodnot se pak vyvinuli profesionální zásady, které obsahuje Etický kodex.⁸⁷

Aplikace profesních hodnot bývá v praxi sociální práce problematická. Podle Nečasové je příčinou nízká snaha o reflektování hodnot v praxi. Důvodem je podle ní nedostatečně vyjasněný pojem „hodnota“ a jasný výčet hodnot určených pro sociální práci.⁸⁸ Mezinárodní etický kodex za hodnoty považuje důstojnost, lidská práva a sociální spravedlnost, ale hovoří o nich jako o „principech“. Etický kodex sociálních pracovníků zmiňuje jako hodnoty demokracii, sociální spravedlnost a lidská práva.

Na základě výzkumu týkající se preferovaných profesních hodnot u sociálních pracovníků, výše zmiňované hodnoty ve vyjádření sociálních pracovníků spíše absentují. Místo nich jsou preferované hodnoty jako empatie, vstřícnost, poctivost, otevřenost či zralost. Převážně hodnoty, které popisují osobnostní charakter. Elichová jako důvod spatřuje neznalost hodnot uváděných v kodexech profesními odborníky a způsob pojmání „hodnoty“, které nastává u sociálních pracovníků nikoli v profesní rovině, nýbrž v kontextu osobnostních kompetencí.⁸⁹

Flídrová ve svém článku upozorňuje na nesrozumitelnost vztahu mezi hodnotami a principy v sociální práci. Vyjadřuje se k již definovaným hodnotám Mezinárodního etického kodexu, ve kterém jsou však uschovány pod pojmem „princip“ místo „hodnota“, a zároveň jsou rozpracovány do dalších principů. Uvádí příklad lidských práv, které mají dvojí pozici. Jednou mají charakter základní hodnoty, a později „vyplývají“ z hodnoty a důstojnosti všech lidí. Chybí shoda na před-porozumění pojmu

⁸⁶ ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce*, str. 75.

⁸⁷ Srov. LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*. Trnava: Tlačové štúdio Váry, 2005. ISBN 80-968952-6-5, str. 40 – 42.

⁸⁸ Srov. NEČASOVÁ, M. Profesní etika. In MATOUŠEK, O. ET AL. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, s. r. o, 2003. ISBN 80-7178-548-2, str. 21 – 49.

⁸⁹ Srov. ELICHOVÁ, M. *Sociální práce. Aktuální otázky*, str. 48 – 53.

hodnota, a zdá se, že pouhé vysvětlení hodnoty jako „všeho, čeho si ceníme“, je nedostačující pro aplikaci hodnot do praxe.⁹⁰

⁹⁰ Srov. FLÍDROVÁ, M. Problematika aplikace profesních hodnot v sociální práci. *Caritas et veritas*, 2015, roč. 5, č. 2, str. 154 – 161.

2 Kritická sociální práce a jiné přístupy v sociální práci

V této kapitole představuji sociální práci a jednotlivé přístupy v ní. V první podkapitole vymezuji paradigmatu v sociální práci, tj. terapeutické, poradenské a reformní. V následující podkapitole vybírám vždy jen jeden přístup, který z daného paradigmatu vychází. V další podkapitole se pak podrobněji zaměřuji na kritickou sociální práci. Musil do reformního paradigmatu zařazuje i kritickou sociální práci v celé její šíři. Důvodem, proč kritickou sociální práci vyčleňuji z vybraných přístupů jednotlivých paradigmat a věnuji ji samostatnou podkapitolu, je ten, že kritická sociální práce není pouze jeden jednotlivý přístup, nýbrž zahrnuje mnoho přístupových proudů. Kritická sociální práce se pouze s „filozofií“ reformního paradigmatu shoduje. Její charakteristiku se pokusím znázornit v samostatné podkapitole „Kritická sociální práce“.

2.1 Paradigmata v sociální práci

Payne hovoří o „malých paradigmatech“, která vychází z dějin sociální práce. „Malá“ jsou z toho důvodu, že sociální práce dosud nemá k dispozici tzv. velké paradigma, které by zastřešovalo různorodé teoretické, výzkumné a praktické postupy do konzistentního celku.⁹¹ Dále jen paradigmatu.

Jednotlivé koncepty souvisí podle Payneho s odlišným politickým názorem vycházejícím z rozdílné politické filozofie na to, jak by měl stát vykonávat zabezpečovací politiku. V rámci profese se tak vedou „politické debaty“ zastánců jednotlivých teorií. Jako dochází k interakci politických stran v parlamentu, tak k nim dochází i v této profesi. Cílem je získat pro svou teorii další příznivce. Čím víc zastánců, tím je pravděpodobnější změna chápání podstaty sociální práce. Používá-li osoba teorii, utváří tzv. „politiku teorie“ (=sociální konstrukt). Protože to, co v sociální práci osoba činí, se pak stává sociální prací skrze onen proces sociálního konstrukt.⁹²

⁹¹ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 187.

⁹² Srov. PAYNE, M. *Modern social work theory*. 3th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. ISBN 978-1-4039-1836-9, str. 20.

Navrátil se zabývá cíli sociální práce opírající se o koncept sociálního fungování. Dále pak v návaznosti na paradigmatu sociální práce, jak se sociálním fungováním a zvládáním životní situace zachází jednotlivá paradigmatu. Říká: „*Zastánci každého z paradigmat považují za podstatné jiné předpoklady a bariéry sociálního fungování. Volba určitého paradigmatu proto do značné míry předurčuje, čeho si bude sociální pracovník všimnout při hledání odpovědi ...*“⁹³ Životní situace klienta bývá natolik složitá, že komplexní řešení jeho situace přesahuje využití jednoho paradigmatu nebo jedné metody vycházející z daného paradigmatu.

Navrátil paradigmatu od Payneho dále rozvinul. Tyto paradigmatu popisují možná výchozí filozofická nasměrování sociální práce, a tak zasahují do profese i svými praktickými důsledky. Matoušek je v *Encyklopedii sociální práce* nazývá „přístupy“, zmiňuje i jiné, např. aktivizační.

Pokouším se vymezit jednotlivé směry sociální práce na základě jejich zacílení, předností, vzájemných odlišností a bodů, které jsou jim společné. Pod každé „paradigma“ volím jeden teoretický přístup. Podrobněji se zaměřuji na reformní paradigma, v jehož šlépějích kráčí „kritická sociální práce“.

2.1.1 Terapeutické paradigma

Payne jej označuje také jako „reflexivně-terapeutický přístup“. Navrátil jej označuje jako „terapeutickou pomoc“. Hlavním rysem je *duševní zdraví a pohoda*. Cílem je zajistit jednotlivcům, skupinám i komunitám psychickou a sociální pohodu. Průvodní otázka zní: „*Jak je zvládání životní situace klientem omežováno jeho osobnostními deficity.*“⁹⁴ Jinými slovy, do jaké míry hraje roli osobnost člověka a jeho schopnost navazovat vztah s ostatními lidmi pro danou životní situaci. Tím se zužuje obraz životní situace jedince na jeho niterní svět.

⁹³ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN 80-903070-0-0, str. 14.

⁹⁴ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 14 – 15.

Těžiště zájmu terapeutického paradigmatu tvoří vnitřní stav psychiky, vztahová síť, způsoby komunikace, potenciál dalšího růstu příp. důsledky psychického stavu, které plynou z vypořádávání se s očekáváním okolí, resp. jeho přirozeného prostředí.⁹⁵

Podle Matouška jde o terapeutickou intervenci, jejímž cílem je poskytnutí psychosociální pohody. Prostředkem je podpora poskytovaná na základě budovaného vztahu mezi uživatelem služby a sociálním pracovníkem.⁹⁶

Z pohledu terapeutického přístupu má sociální práce blízko k psychoterapii. Je zde důležitý vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem a jejich vzájemná komunikace mezi nimi. Předpokladem je proces vzájemné interakce, jakožto tvůrčího procesu, jež má svůj vliv na obě strany. Je brán jako žádoucí a obohacuje všechny zúčastněné. Na základě interakce dochází totiž ke změně i na straně sociálního pracovníka, nejen klienta. Payne tvrdí, že „*reflexe poskytovaná pracovníkem posiluje schopnost sebereflexe klienta.*“ Navrátil vnímá komunikaci jako „*prostředek, jímž lidé mohou získat více kontroly nad vlastními pocity a způsobem života.*“⁹⁷

Terapeutický „směr“ následují všechny psychoterapeutické přístupy, jež obohacují teorie sociální práce. Jedním z nich je i přístup zaměřený na klienta podle Rogersova modelu terapie. Navrátil sem zařazuje i logoterapii od Lukasové a přístup orientovaný na řešení úkolů. Mezi kompetence sociálního pracovníka v tomto případě patří psychologické znalosti a psychoterapeutické výcviky.⁹⁸

Pod palbou kritiky, zejména zastánců kritické sociální práce, je terapeutický (i poradenský) koncept z toho důvodu, že nebere v úvahu sociální kontext. Z toho plyne, že některé nepříznivé životní situace mohou být tvořeny a udržovány systémem společenských institucí a jednáním účastníků, kteří jej reprezentují, třeba i sociálními pracovníky. Jinými slovy, že podporuje stávající řád, v němž elity shromažďují svou moc, a tím vytváří nerovné společenské podmínky a nadřazenost jedněch nad druhými. Ačkoli by lidé ze sociální práce měli mít zisk, stává se, že jsou jejím působením spíše omezováni.⁹⁹

⁹⁵ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 102 – 103.

⁹⁶ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 187.

⁹⁷ MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 102 – 103.

⁹⁸ Srov. Tamtéž, str. 102 – 103.

⁹⁹ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 63 – 78.

2.1.2 Poradenské paradigma

Navrátil jej nazývá také jako „sociálně právní pomoc“. Hlavním zájmem sociálního pracovníka jsou neuspokojené potřeby klienta, individuální omezení klienta bránící mu využívat již existující možnosti k uspokojení oněch potřeb a zároveň schopnost institucí na potřeby uživatele služby vhodně reagovat. Sociální fungování se odvíjí za prvé od schopnosti zvládat problémy, a za druhé od přístupu k potřebným informacím a službám. K tomuto paradigmatu lze zařadit úkolově orientovaný přístup (Reid a Epstein, 1972).¹⁰⁰

Novosad rozlišuje několik oblastí poradenské činnosti. Jsou jimi:

- Lékařské poradenství
- Psychologické poradenství a psychoterapie (patří sem i krizová intervence)
- Pedagogicko-psychologické poradenství
- Speciálně-pedagogické poradenství
- Profesionálně-kariérové poradenství
- Sociálně-právní poradenství
- „technicko-kompenzační“ poradenství
- Pastorační činnost
- Resocializační poradenství, kurátorství
- Mediace (v mimosoudním procesu)¹⁰¹

Podle Navrátila je poradenské paradigma chápáno jako složka v systému sociálních služeb. Tento koncept chce vycházet vstříc potřebám individua, a zároveň se snažit o zlepšení systému nabízených sociálních služeb. Sociální pracovník se zaměřuje na otázku: „*Jaké informace nemá klient k dispozici, aby mohl uspokojit své oprávněné potřeby?*“ Jde o to poskytnout klientům specifické informace, zpřístupnit zdroje, případně zprostředkovat další pomoc a služby, vše prostřednictvím kvalifikovaného poradenství a občanského poradenství. Hlavními faktory jsou podpora osobní a sociální seberealizace prostřednictvím růstu osobního potenciálu, případně komunitního potenciálu. Tento koncept sice reflektuje snahu o změnu společnosti a jejích institucí,

¹⁰⁰ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 16 – 17.

¹⁰¹ NOVOSAD, L. *Poradenství*. Praha: Portál, s. r. o., 2009. ISBN 978-80-7367-509-7, str. 104 – 106.

avšak zastánci tohoto směru se spíše zaměřují na malé a individuální změny, které obvykle bezprostředně nevedou k větší sociální reformně.¹⁰²

Mezi kompetence sociálního pracovníka patří především psychologie, sociologie a právo.¹⁰³

Z hlediska zákonného vymezení je v ČR *základní* sociální poradenství, které jsou povinni poskytovat všichni poskytovatelé sociálních služeb a *odborné* sociální poradenství, které obsahuje základní činnosti dle Zákona o sociálních službách 108/2006 Sb.: Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím; Sociálně-terapeutické činnosti; Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. „*Poradenský proces v sociálních službách je tedy cílený proces, který sleduje předem vymezený cíl.*“¹⁰⁴ Michalík hovoří o specifických cílech, kterými jsou: zdraví klienta v interakci se sociálním prostředím, dosažení žádoucí změny v jeho sociálním prostředí, v oblasti individuálních cílů jde o konkrétní opatření týkající se případu klienta.¹⁰⁵

Krutilová charakterizuje poradenství v sociálních službách jako preventivní a nápravné, snažící se o naplnění principu sociálního začleňování, a to tím, že usiluje o aktivizaci schopností jedince, „*kdy cílem není řešit jeho problémy a dělat věci za něj, ale vést jej k tomu, aby si postupně své problémy dokázal řešit vlastními silami.*“¹⁰⁶

Na základě poradenského pojetí lze rozlišovat šest typů pomoci podle potřeb jedince (M. Scally, B. Hopson in Matoušek). Patří sem: podávání věcných informací (např. dávek), poskytování rad (odborný pohled), naučení novým dovednostem a znalostem prostřednictvím učení (např. specializované kurzy), poskytnutí náhledu (v případě podpory v orientaci při řešení nepříznivé sociální situace), přímou akcí (jednání s úřady, vyplnění formulářů), pomáhání vyvolané změnou systému, které spočívá v ovlivnění systému, jenž jedinci působí potíže (např. organizační úpravy,

¹⁰² Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 103.

¹⁰³ Srov. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 16 – 17.

¹⁰⁴ KRUTILOVÁ, D. *Poradenský proces v sociální práci*. Praha: Benepal, a. s., 2014, 2. vydání., str. 5.

¹⁰⁵ Srov. MICHALÍK, J. *Poradenství uživatelům sociálních služeb*. 1. vyd. Olomouc: VCIZP, 2008. ISBN 978-80-903658-7, str. 142.

¹⁰⁶ KRUTILOVÁ, D. *Poradenský proces v sociální práci*, str. 6.

změny v předpisu). Matoušek se dále zmiňuje o tom, že mezilidský vztah je „*důležitější než specifická poradenská filozofie, kterou poradce vyznává.*“¹⁰⁷

2.1.3 Reformní paradigma

Bývá nazýváno také jako „reforma společenského prostředí“ (Navrátil), „radikální přístup“ (Matoušek). Obraz sociálního fungování se pojí s představou společenské rovnosti v určitých dimenzích sociálního života. Na základě podpory spolupráce a solidarity v rámci určitých sociálních skupin se lze domoci toho, aby utlačovaná skupina osob získala vliv na vlastní životy. Hlavním faktorem je „empowerment“ (zmocňování) jedinců a skupin, a to prostřednictvím zvýšeného zapojení klienta (jako partnera) na tvorbě a změnách společenských institucí. Aby klient mohl dosahovat osobního a sociálního rozvoje, musí se uskutečňovat společenská změna. Podle Navrátila se tento koncept přiklání k budování společnosti na rovnostářských principech.¹⁰⁸

Ústředními pojmy jsou sociální práva a sociální spravedlnost; selhání společenského systému, nikoli defekt osobnosti. Radikální přístup podle Matouška zpochybňuje současné společenské fungování, tj. především kapitalismus v západních zemích. Matoušek říká, že „*Analýzy toho, co se z tohoto hlediska děje správně, obvykle souběžně zpochybňují názory ospravedlňující volný trh (...) jako dostatečný základ pro fungování společnosti.*“¹⁰⁹

Průvodní otázka analyzující životní situaci klienta potom zní: „*Jak jsou jeho osobní problémy zakořeněny v omezených možnostech znevýhodněné skupiny, které je členem.*“¹¹⁰ Navazuje tak na strukturální teorii v kritické sociální práci, kterou se budu podrobněji zabývat v následujících kapitolách.

Kodymová si všímá, že reformní paradigma v české sociální práci je spíše v ústraní. Hovoří o tom, že se terapeutický a poradenský koncept zabývá životní událostí

¹⁰⁷ MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*, str. 85 – 86.

¹⁰⁸ Srov. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 15.

¹⁰⁹ MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 116.

¹¹⁰ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 15.

jednotlivými příslušníky sociální exkluze, aniž by brali v potaz, že daná událost může být následkem, zatímco příčinou může být společenská nerovnost mezi majoritou a vyloučenou minoritou, tak jak jej registruje reformní koncept.¹¹¹

Podle Matouška mezi kompetence sociálního pracovníka patří v tomto případě znalosti v oblasti politologie, sociální filozofie a sociologie.¹¹²

2.2 Vybrané přístupy sociální práce v rámci jednotlivých paradigmat

Pod jednotlivá paradigmata se řadí určité přístupy sociální práce, které z jejich základních východisek vychází. V rámci terapeutického paradigmatu jsem zvolila „Přístup orientovaný na klienta“. V rámci poradenského paradigmatu popisují „Úkolově-orientovaný přístup“. V rámci reformního paradigmatu se zaměřuji na „Anti-opresivní přístup“. Každý z těchto přístupů sociální práce „reprezentuje“ dané paradigma svojí „filozofií“. Přístupy jsem vybírala na základě dostupné literatury. V této kapitole popisují základní východiska, hlavní cíle daného přístupu a specifické kompetence, které jsou kladeny na sociálního pracovníka v rámci jednotlivých přístupů.

2.2.1 Přístup orientovaný na klienta

Navrátil jej řadí mezi humanistické a existencionální modely, stejně jako transakční analýzu, logoterapii aj. V zásadě jde o terapeutické přístupy v sociální práci. Spojení těchto pojmů není náhodou. Sartre v r. 1946 vydal text, který nazval *Existencialismus je humanismem*, kde význam spojení těchto pojmů osvětluje. Na člověka hledí jako „na autonomní bytost, která má za všech okolností hodnotu.“¹¹³ Mezi výchozí charakteristiku lze zařadit: tázání se po smyslu a vztahu k transcendentnu, soustředěnost na vnitřní svět klienta (více než na vnější aktivity). Modely souvisí se *sociálním*

¹¹¹ Srov. KODYMOVÁ, P. Reformní paradigmata v praxi české sociální práce. In *Politiky a paradigmata sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme?: mezinárodní vědecká konference*, 1. vyd., Zlín: Univerzita Tomáše Bati, FHS, 2011. ISBN 978-80-7318-994-5, str. 59 – 62.

¹¹² Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 187 – 188.

¹¹³ NAVRÁTIL, P. *Metody a řízení sociální práce*, str. 49.

konstruktivismem, popírá možnost neutrálně objektivního vidění člověka. Jinými slovy člověk „vidí svět“ z pohledu svých životních zkušeností a zážitků, které však nejsou absolutní, a tudíž jde jen o určitý úhel pohledu vykonstruovaných názorů a postojů. Dále je těmto přístupům vlastní rozumět chování, které není zatížené problémem jako příklad zdravého potenciálu umožňujícího dosahovat žádoucích změn. „Změna“ je chápána jako kontinuum malých změn, které vedou k velkým. Navrátil říká: „*Ke klientovu sociálnímu zázemí a jeho osobním potenciím se přistupuje jako k prostředku řešení problémové situace.*“¹¹⁴ To znamená, že terapeutické přístupy nejsou omezené jen na práci s jednotlivcem, ale i s přirozeným prostředím, ve kterém žije. Dále zde platí předpoklad *partnerského přístupu*, kde expertem na řešení situace není sociální pracovník, nýbrž klient sám.

Navrátil má za to, že humanismus v sociální práci má dvojí zastoupení. Jako základní složka, která humanistické ideály promítá do všech etických kodexů a druhá, okrajová složka, která spočívá v míře a charakteru zastoupení v teoriích uplatňujících se v sociální práci. Podle Navrátila je minimální, neboť je chápán spíše jako filozofická pozice.¹¹⁵

Významným autorem v rámci rozvoje humanistického směru je Carl R. Rogers, jehož vliv se do sociální práce promítá nepřímou a působí spíše v rámci poradenské činnosti. „Rogersův model terapie zaměřené na klienta“, jak je nazývá Matoušek (2013), pak usiluje v terapeutickém vztahu o opravdovost, bezpodmínečný pozitivní vztah a zpětnou vazbu. Zdůrazněný *sdílený vztah* soc. pracovníka a klienta doprovází: bezpodmínečná zpětná vazba vedoucí k přijetí postoje a chování dané osobnosti (bezpodmínečné přijetí, akceptace), empatie, nehodnotící a nedirektivní přístup jako součást aktivního naslouchání a autentického přátelství. Rogersův přístup se na místo šťourání v minulosti, koncentruje spíše na přítomnost (aktuální potřeby) a v ní na rozvoj osobního růstu. Osobnost je vnímána jako neustále se vyvíjející, a tedy měnný *proces*. Registruje *principiální svobodu*, kterou Rogers vnímá jako terapeutický efekt (osvobození od svazujícího). Velký význam má pro Rogerse „*sebe-aktualizační tendence*“, která je přítomná v každém člověku a „*sebepojetí*“, jenž je klíčové pro osobnostní změnu. Jinými slovy v každé osobě se nachází potenciál rozumět sobě

¹¹⁴ NAVRÁTIL, P. *Metody a řízení sociální práce*, str. 49

¹¹⁵ Srov. Tamtéž, str. 50 – 51

a měnit na základě toho i své chování. Klade důraz na kreativitu jedince a z hlediska existenciálního na „*vnitřní aktivity jedince*“ jako východisko pro řešení problému.¹¹⁶ Úloha pro sociální práci pak obnáší pomáhat lidem v jejich sebereflexi.

Bývá kritizována za přehnaný optimismus v představě o člověku, jinak řečeno, odmítá temné stránky lidské psychiky. Je využitelná pouze u lidí s dobrou schopností sebereflexe a komunikací. Objevují se i názory, že Rogers přispěl k rozvoji narcismu (Lasch, 1979 in Matoušek), poněvadž se příliš zaměřuje na „*oslavu vlastní osoby*“ a opomíjí „*nakolik se tato osoba zajímá o jiné lidi a nakolik jim prospívá.*“¹¹⁷

2.2.2 Úkolově orientovaný přístup

Nazývá se také jako „Task-centred approach“ (Doel, 1994) nebo „cílově orientovaná sociální práce“ (Řezníček, 1994). Úkolově orientovaný přístup (dále jen ÚOP) je velmi rozšířeným přístupem, zejména pro krátkodobou intervenci s klientem. Podle Navrátila „*Zrodil se v kontextu sociální práce a pravděpodobně právě proto je v této profesi široce uplatňován.*“¹¹⁸ Vychází z psychosociálních teorií, teorií sociálního učení, teorie systémů, teorie řešení problémů, kognitivně-behaviorální teorie, aj., se kterou sdílí především přesvědčení týkající se ovlivňování chování. Je chápána spíše jako praktická metoda, nežli teoretické východisko. Důvodem může být jeho „... *důraz na praktické řešení problémů*“¹¹⁹; orientace na „*situaci tady a teď, ... vyjednané dohody, která se vztahuje ke klientovým problémům, dohodnutým cílům a časovým limitům*“ Vznik je iniciovaný sociálními pracovníky přímo v kontextu sociální práce na základě výzkumu. Empirická orientace je pro tento přístup zásadní. Cíle, úkoly a jiná data se formulují a stanovují tak, aby byli měřitelné.¹²⁰

Charakterizují jej tyto znaky: empirická orientace, integrující postoj, zaměření se na klientem potvrzené problémy, systémy a kontexty, plánovaná krátkodobost,

¹¹⁶ NAVRÁTIL, P. *Metody a řízení sociální práce*, str. 51 – 52.

¹¹⁷ MATOUŠEK, O. *Encyklopedie sociální práce*, str. 20 – 21.

¹¹⁸ NAVRÁTIL, P. *Základy sociální práce*, str. 237.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 237.

¹²⁰ Srov. ŠPILÁČKOVÁ, M., NEDOMOVÁ, E. *Úkolově orientovaný přístup v sociální práci*. Praha: Portál, s. r. o., 2014. ISBN 978-80262-0726-9, str. 26.

spolupracující vztah, strukturovanost a přehlednost pro obě strany, problém řešící aktivity (tj. úkoly).¹²¹

Podle ÚOP vede řešení problémů skrz aktivní jednání, pro něž je dobré jej stimulovat časovými limity a oceňováním úspěchů. Je důležité *plánovat* během vymezeného času, poněvadž bez časového orámování by spolupráce mezi sociálním pracovníkem a uživatelem služby nebyla efektivní. Vymezení doby má sloužit především klientům k hospodárně a účelně vynakládanému času podle Navrátila. Jádrem přístupu je, že „*malý úspěch rozvíjí sebedůvěru a že člověk se raději nasazuje pro úkoly, které si sám zvolil. Sociální pracovník klienta „jen“ doprovází, má mu pomoci uvážit, co chce změnit a jakými kroky se k žádoucí změně dobere.*“¹²²

Základními hodnotami v ÚOP jsou partnerství a zmocňování. Partnerství zde znamená, že „*vůdčí autoritou při řešení problémů je klient sám*“.¹²³ Jinými slovy, klient není objektem, ale autonomní osobou schopnou definovat své vlastní problémy a iniciovat změny. Zprostředkovatelem změny je klient, nikoli sociální pracovník. Ústředním aspektem je dialog mezi klientem a sociálním pracovníkem, případně jinými zapojenými osobami.

Spolupráce se vytváří na základě uzavření smlouvy, což může na jedné straně přispívat k přehlednosti a čitelnosti, která je přínosem spolupráce mezi sociálním pracovníkem a klientem. Na druhé straně Payne (in Nedomová) na *užití smlouvy* kriticky argumentuje tím, že smlouva nebere ohled na pozici soc. pracovníka s danou autoritou a určitou mírou pravomocí, a vyvolává tak falešný pocit rovnosti mezi oběma stranami. Dalším faktem je skutečnost, že odpovědnost za práci stále ještě bývá kladena více na soc. pracovníka než na klienta, minimálně v některých oblastech sociální práce.

124

Podle Nedomové má i přes širokou platnost a realizaci v sociální oblasti tento přístup své limity. Jsou jimi např. situace, kdy osoby „*nejeví zájem o řešení specifických problémů, ale spíše si přejí zabývat se existencionálními otázkami*“; pokud jedinec nechce či nemůže „*využít strukturu modelu*“ a upřednostňuje „*občasný*

¹²¹ Tamtéž, str. 26 – 30.

¹²² NAVRÁTIL, P. *Encyklopedie sociální práce*, str. 109.

¹²³ NAVRÁTIL, P. *Metody a řízení sociální práce*, str. 231.

¹²⁴ Srov. ŠPILÁČKOVÁ, M., NEDOMOVÁ, E. *Úkolově orientovaný přístup v sociální práci*, str. 161 – 163.

*a neformální způsob práce“; případně pokud jde o jedince, „kteří mají verbální poruchy“, „nejsou schopni definovat problém a cíl“, „lidmi s těžkým mentálním postižením“ či se osoba nachází v akutní krizi, jehož specifický problém „nelze izolovat“.*¹²⁵

Gójová a Sobková se v r. 2007 zabývali tím, jak ÚOP může být pro sociální pracovníky prospěšný při naplňování tehdy ještě „čerstvého“ Zákona o sociálních službách a Standardů kvality sociálních služeb. Ve svém článku kromě základních východisek a hlavních konceptů ÚOP, zmiňují nejen rizika plynoucí „z redukce sociálních služeb na výkon standardizovaných sociálních služeb, aniž by byla hlouběji zkoumána jedinečná situace klienta“, nýbrž i výhody, které tento přístup může do praxe přinášet, protože jsou v souladu s filozofií zmíněného zákona a SQSS. Jako výhody shledávají např. zplnomocnění prostřednictvím participace v procesu pomoci, aktivní zapojení klienta resp. snížení jednostranného působení soc. pracovníka, důraz na silné stránky osoby, nižší riziko závislosti klienta, jasná posloupnost díky formulaci problému, cíle a úkolů a tedy i orientaci; jako alternativní variantu pro krátkodobou práci, nižší náklady na poskytování sociálních služeb aj. K závěru dodává, že „...vědomí kontextuální závislosti výkonu sociální práce a jeho zakotvení v teoriích oboru...“ považují „...za základní předpoklad reflektovaného a kritického výkonu této profese.“¹²⁶

2.2.3 Anti-opresivní přístup

Anti-opresivní přístup patří do tzv. kritické sociální práce, na níž se podrobněji zaměřím v následujících kapitolách.

Anti-opresivní přístupy (dále jen AOP) se rozvinuly v 80., 90. letech 20. století, v různých zemích. Navazují na dílčí proudy kritické sociální práce (např. feministický, strukturální teorie, radikální koncepty, antirasistický - Velká Británie) zohledňující většinou jen jednu formu oprese a specifické formy diskriminace. Dá se považovat

¹²⁵ Tamtéž, str. 161 – 163.

¹²⁶ GOJOVÁ, A., SOBKOVÁ, H. Využití úkolově orientovaného přístupu v současných podmínkách české sociální práce. Sociální práce. 2007, č. 1, s. 87 – 96.

za sjednocující termín, protože se zabývá více formami útlaku současně. Všem je společný důraz na lidskou diverzitu, mnohočetnost společenských nerovností, marginalizaci, společenské znevýhodnění, a především boj proti opresi. Tento přístup však oproti ostatním iniciuje provázanost jednotlivých forem oprese, jinými slovy, podle Janebové: „*analyzování propojených forem útlaku*“. ¹²⁷

Navrátil jejich počáteční působení spatřuje s potřebou některých zemí čelit výbušným sociálním problémům, jež se týkaly vztahu majoritní části společnosti a menšin, převážně etnických a jejich sociálního vyloučení (např. konflikty související s pobytem běženců z Východu v Německu nebo nepokoje mezi původními obyvateli z Afriky ve Velké Británii a USA). ¹²⁸

Základní pojem je *Opresia* (angl. oppression – útlak). Označuje strukturální znevýhodnění určitých společenských skupin, např. jedna kultura vůči druhé, oprese mužů vůči ženám, zdravých lidí vůči lidem se zdravotním handicapem, staří lidé vůči mladým aj. Ve společnosti dochází ke zvnitřnění utlačovatelských skupinových norem do roviny osobního přesvědčení, cítění a následně chování. Anti-opresivní etika se soustředí na téma nerovného společenského postavení utlačovaných společenských skupin a usiluje o zmírnění, nejlépe odstranění diskriminace a útlaku. Obzvláště se zabývá kritikou sexismu, rasismu, odmítáním diskriminace seniorů nebo osob se zdravotním znevýhodněním. ¹²⁹ Podle Janebové je zapotřebí kromě společenské oprese všimnout si i opresivních tlaků kultury organizace. ¹³⁰ Thompson hovoří o „anti-opresivním vědomí“ jako dobrém jádru praxe *profesionálního* sociálního pracovníka. Má za to, že diskriminaci a opresi by měl sociální pracovník vidět jako klíčovou charakteristiku všech životních situací klientů, jinak hrozí, že spíše klientovi uškodí, než prospěje. ¹³¹ Reflektovat *opresi* a *diskriminaci* v kritické sociální práci je důležité podobně jako je *empatie* považována za klíčovou v tradiční sociální práci.

¹²⁷ Tamtéž, str. 64.

¹²⁸ Srov. NAVRÁTIL, P. Antiopresivní přístupy. In MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 237 – 244.

¹²⁹ Srov. BALOGOVÁ, B., ŽIAKOVÁ, E. *Vademecum sociálnej práce: Terminologický slovník*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2017. ISBN 978-80-8152-483-7, str. 43.

¹³⁰ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 69.

¹³¹ Srov. THOMPSON, N. *Anti-discriminatory practice*. New York: Macmillan Palgrave, 2006. ISBN 978-1-4039-2160-4, str. 14 – 15.

Autory zabývající se předmětem tohoto přístupu spojuje snaha čelit opresivnímu působení sociálních struktur a institucí. Jedním z cílů je redukovat individuální a institucionální diskriminaci, která je zakládá na rase, pohlaví, handicapu, sociální třídě či sexuální orientaci (Thomas a Pierson, 1995 in Navrátil). Dalším cílem bývá skoncovat s opresivními a hierarchickými vztahy a nahradit je vztahy rovnoprávnými, jež usnadňují seberealizaci individua (Dominelli, 1997 in Navrátil).¹³²

Clifford (1995) formuloval následující principy, jako základ pro hodnocení sociální práce:

- *Sociální rozdíly*, které vznikají z důvodu rozdělení moci mezi dominantní a utlačovanou sociální skupinou. Základní diference se utváří z hlediska rasy, pohlaví, třídy, sexuální orientace, zdravotního postižení a věku. Jiné rozdílnosti existují vedle těch základních a jsou též potřebné k porozumění útlaku. Patří sem např. náboženství, duševní zdraví, aj.
- *Propojení osobní a politické složky*. Osobní příběh má být umístován do širšího sociálního kontextu a životní situace individua hodnocena vždy ve vztahu k sociálním systémům (rodina, vrstevníci, organizace, komunita).
- *Moc* je taková sociální konstrukce, jíž lze ovlivňovat jak veřejnou, tak soukromou sféru života. Sociální pracovník ji tak může užít jak v individuální, tak ve strukturální rovině. Působí tak na sociální, kulturní, ekonomické a psychologické faktory člověka. Tyto faktory je třeba zohledňovat v analýze životní situace jednotlivců i skupin.
- *Historické a geografické lokace* ve smyslu individuální životní zkušenosti a události se vždy vztahují ke specifickému času a místu, a tak na ně není možné hledět bez jejich kontextu.
- *Reflexivita a vzájemná angažovanost*. Reflexivita jako neustálé uvažování o soustavě hodnot, sociálních rozdílů a interakcí mezi jednotlivci. Tyto interakce jsou chápány nejen z psychologického hlediska, ale také z hlediska sociologie, historie, etiky a politiky. Vliv na sociální situaci, diferenci moci a životní

¹³² Srov. NAVRÁTIL, P. Antiopresivní přístupy. In MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 237 – 244.

hodnoty klienta může mít vztah mezi uživatelem služby a sociálním pracovníkem.¹³³

Navrátil hovoří o třech klíčových imperativích (Thompson) u AOP. Z hlediska *spravedlnosti*, s každým bude nakládáno podle práva a nikdo nebude omezován ani mu nebudou odpírány. Z hlediska *rovnosti*, rovnost neznamená „stejnost“. Je žádoucí brát v úvahu rozdíly v potřebách lidí. Např. u lidí se zdravotním handicapem, pakliže se nepočítá s jejich potřebami, dochází k jejich znevýhodnění. Nakládat s každým stejně, ještě neznamená, že je nakládáno s každým rovně. Sociální práce má směřovat k naplňování rovnosti příležitosti. Z hlediska *spoluúčasti* vytváří příležitost pro „zmocňování“ klienta. Na jedné rovině platí jeho zapojení do plánování, koordinace a vyhodnocování sociálních služeb, a v druhé rovině je tento pojem chápán jako participace při interpersonální komunikaci.¹³⁴ Ve stejném duchu mluví i Parsons, který zastává názor, že sociální pracovníci mohou nabízet to, co poznali nebo to, čemu byli učeni, ale konečný expert na klientův stav je klient sám.¹³⁵

Klíčovým pojmem je „Empowerment“, v českém překladu „zmocnění či zplnomocnění“. Tomuto pojmu předcházela pojem „uschopnění“, který ovšem nebyl dostatečný, protože problém viděl pouze v nedostacích individua. V porovnání se zmocněním jde o velmi zúžený koncept. Zmocnění se orientuje na podporu a moc lidí ve smyslu nejen, aby se člověk přizpůsobil. To znamená, vytvořil strategie pro vyrovnání se s životními podmínkami, ale pro získání větší kontroly a vlády nad vlastním životem a životními podmínkami. Spolu sdílí *osobní změnu*, avšak zmocnění zohledňuje i *změnu strukturálních nerovností* ve společnosti.¹³⁶ Janebová hovoří o „zplnomocňujícím přístupu“, v rámci něhož je zásadní technika *P-C-S analýza* pro posouzení životní situace klienta (Thompson, 1997 in Janebová).¹³⁷ Analýza ukazuje, že oprese a diskriminace nachází své zakotvení nejen na úrovni individua, nýbrž je odrazem strukturálně společenských nerovností.

¹³³ Srov. ADAMS, R. DOMINELLI, L. a PAYNE, M. *Critical practice in social work*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. ISBN-13: 978-0-230-21863-5, str. 209 – 219.

¹³⁴ Srov. NAVRÁTIL, P. Antipresivní přístupy. In MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 237 – 244.

¹³⁵ Srov. COX O., E., PARSONS J., R. *Empowerment-oriented Social Work Practice with the Elderly*. California: Pacific Grove, 1994. ISBN 0-534-20634-4, str. 111.

¹³⁶ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 92 – 96.

¹³⁷ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 70.

Na zplnomocnění lze nahlížet jako na proces, metodu sociální inkluze i cíl, resp. výsledek intervencí. Vzájemně se nevylučují.¹³⁸

Za zvláštní koncept AOP považuje Navrátil *Pedagogiku osvobození* (Paul Freire), kde jedna z hlavních myšlenek je, že diskriminovaní lidé si musí nejprve uvědomit, že jsou diskriminovaní, neboť si zvnitřnili negativní obraz o sobě samých. Musí dojít k tzv. „probuzení uvědomění“. Má za to, že prostřednictvím socializačních mechanismů (např. školy) dominantní společenské skupiny určují, jak budou sociálně-vyloučené skupiny vnímány druhými, ale i sebou samými. Bezmoc je pak vyvolávána určitou sociální konstrukcí takových kategorií, jako jsou rasa, pohlaví, třída aj.¹³⁹ Cestou z útlaku, je pak zmocňování lidí, „*aby byli schopni přijmout vlastní sociální a politickou odpovědnost, prostřednictvím vzdělání k demokratickému a kritickému myšlení.*“¹⁴⁰ Změny je možné dosáhnout na základě partnerského a dialogického přístupu, kdy kooperace a dialog nabude takové podoby, že bude *zaměnitelná role učitele a žáka*. Opět se odkazuje na opuštění pozice sociálního pracovníka jako *experta*.

2.3 Kritická sociální práce

Kritická sociální práce bývá v českém prostředí označována také jako „jiná“ sociální práce. Jde o zaštiťující označení širokého spektra přístupů. Diverzita jednotlivých přístupů je dána především jejich rozlišným vznikem, lokací a historickým vývojem. V této kapitole se pokusím představit kritické pojetí sociální práce jako teoretické i praktické východisko pro působení v sociální politice.

Synonymem ke kritické sociální práci se používá také označení jako „aktivistická“ (Healy), „radikální“ (Staub-bernasconi, Payne, Fook, Matoušek) či „kritická praxe“ (McDonald).

¹³⁸ Srov. BJELONČÍKOVÁ, M., GOJOVÁ, A., a kol. *Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl*. Ostrava: Ostravská univerzita, FSS, 2016. ISBN 978-80-7464-851-9, str. 20.

¹³⁹ Srov. NAVRÁTIL, P. Antiopresivní přístupy. In MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, str. 241.

¹⁴⁰ NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*, str. 133

2.3.1 Vymezení pojmu „Kritická sociální práce“

Kritická sociální práce se historicky odvíjí od kritických teorií, jakožto emancipačních proudů filozofie, literárních a jiných společenských věd 20. století, které se svojí kritikou mířily na společnost, kapitalismus a kulturu. Dále pak od kritické tradice jako jedné z etap sociální práce, která sebou nese znaky kritické reflexe společnosti a úsilí o změnu podmínek ve společnosti spočívající především v aktivitách jednotlivých sociálních pracovníků a pracovníků, neboť tehdy ještě nebyly podloženy systematickou teorií.¹⁴¹

Healy (in Janebová) jej popisuje jako alternativní proudy sociální práce, kladoucí důraz na kritiku, analýzu moci a útlak ve společnosti. Jejím cílem je celková transformace ve společnosti z důvodu překonání nespravedlnosti, útlaku, dominance a vykořisťování. Mezi její znaky patří primárně závazek stát na straně utlačovaných a bezmocných lidí. Také však uplatňuje postoj vycházející z participace daných lidí. Zásadní je pro tento směr důraz na zplnomocnění ke kolektivním akcím, které se dožadují sociální změny. Neznamená to, že by vylučovala individuální práci s klienty, ale jádrem kritiky jsou ideologie, které transformují strukturálně nebo jinak systémově ukotvené příčiny problémů a zužují je pouze na úroveň individua.¹⁴² Healy (in Janebová) za její smysl považuje podporu sociální spravedlnosti pomocí politických aktivit a samotné praxe sociální práce.¹⁴³

Na základě typologie od Banks jde o „radikálního“ sociálního pracovníka, jehož přístup zdůrazňuje humanistické principy zaměřené nejen na individuální, ale i společné zájmy. Redistribuci veřejných zdrojů považuje za projev aktivních snah sociální práce prostřednictvím účasti na sociální a veřejné politice. Sociální pracovník by měl vidět sociální systém nejen takový, jaký je, nýbrž jaký by měl být; na základě kritického vhledu vidět širší souvislosti a reagovat na etické bariéry spojené s mezními prostředky a možnostmi sociálního státu. Oproti ostatním typům sociální práce sahá po nástrojích, např. jako jsou kolektivní akce; „whistle-blowing“ (tzn. troubení na poplach); je zde

¹⁴¹ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 8 – 20.

¹⁴² Srov. HEALY, K. *Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism*. *Critical Social Work*, 2 (1), 2001. In JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 8 – 89.

¹⁴³ Srov. HEALY, K. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications, 1999. In JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 10 – 12.

snaha o rozšíření povědomí konkrétního etického konfliktu; realizace kampaní a partnerské zapojení uživatelů do naplnění cílů sociální práce a sociální rovnosti. Oproti ostatním jde o nejvíce politický přístup, poněvadž k dosažení změny či poukázání na etický konflikt, používá i politické nástroje.¹⁴⁴

Kritická sociální práce v sobě obsahuje mnoho divergentních proudů, mezi něž patří např.:

- antirasistická sociální práce,
- multikulturní sociální práce,
- anti-opresivní a anti-diskriminační přístupy,
- feministická sociální práce,
- aktivistická sociální práce,
- strukturální sociální práce,
- různé modely komunitní práce aj.¹⁴⁵

O anti-opresivní sociální práci se zmiňují podrobněji v předchozí kapitole. Tento směr sociální práce má být iniciátorem sociálních změn, které směřují k sociální spravedlnosti a garantují lidská práva.

2.3.2 Pojetí etiky v kritické sociální práci

Kritická perspektiva zohledňuje „kontexty“, ve kterých je rozhodováno. Jinak řečeno, v rozhodování sociálního pracovníka nehraje roli pouze znalost či povědomí o etických principech a hodnotách definovaných v Etickém kodexu, na základě nichž sociální pracovník/pracovnice provádí uvážlivá rozhodnutí. Je mnohem více aspektů, které ovlivňují etiku. Ty jsou kladeny na stejnou rovinu důležitosti jako ušlechtilé hodnoty pocházející z Etického kodexu sociálních pracovníků. Jde o společenské očekávání, kulturu organizace, materiální a finanční podmínky, organizační a finanční tlaky, moc, nastavené hranice odpovědnosti sociálního pracovníka aj. Např. nedostatek

¹⁴⁴ Srov. MPSV. *Sešit sociální práce. Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce*, č. 4, 2015. ISBN 978-80-7421-089-1, str. 17 – 24.

¹⁴⁵ Srov. FOOK, J. *Critical Sociál Work. The Current Issues*. Qualitative Social Work, 2003. Vol. 2 (2). ISSN 1473-3250, str. 123 – 130.

finančních zdrojů není z pohledu „konvenční etiky“ vnímáno jako etické riziko, zatímco z pohledu kritického pojetí ano.¹⁴⁶

Z pohledu kritické sociální práce se sociální práce ujímá své politické odpovědnosti. Není politicky neutrální. Tradiční (konvenční) model sociální práce spojuje odpovědnost především s procesem pomoci než s výsledky. Proto také často dochází ke konstatování, že řešení dané situace je „mimo možnosti“ sociálního pracovníka, protože tam také končí jeho odpovědnost. Naopak kritické pojetí hledá cestu, jak dané okolnosti vedoucí k „mimo možnosti sociálního pracovníka“ změnit např. spolupráce s jinými organizacemi, odbory; demokratická týmová práce; komunitní práce; kolektivní akce, zapojení uživatelů do politického rozhodování.¹⁴⁷

Kodymová apeluje na *vnitřně politickou povahu* sociální práce. Podle ní jsou téměř všechny témata v sociální práci založené na „opatřeních přijatých v prostoru politických rozhodnutí“. Týkají se např. péče o děti a seniory, komunitní péče o psychiatrické pacienty, podpory bydlení či vzdělávání. A mnoho dalších je ovlivňováno názory a rozhodnutími politiků a vládnoucích úředníků.¹⁴⁸

Etický kodex slouží jako vodítko pro řešení etických dilemat v praxi. Současně jej vnímá jako širší rámec sloužící k úvahám o etických otázkách.¹⁴⁹

2.3.3 Principiální východiska kritické sociální práce

Kritická sociální práce nachází své počátky už v 60. a 70. letech 20. století. Vychází z úvah Marxovi kritiky kapitalismu, na níž navázalo mnoho jiných autorů.¹⁵⁰ Janebová se zabývá historickým vývojem rozdělením původní a nové radikální sociální práce.¹⁵¹

¹⁴⁶ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 33 – 40.

¹⁴⁷ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 33 – 40.

¹⁴⁸ KODYMOVÁ, P. Sociální práce a politika – minulost a současnost. In *Proměny a příležitosti sociální práce v ČR. Sborník z konference pořádané ke světovému dni sociální práce*. Praha: MPSV, 2017, str. 23.

¹⁴⁹ Srov. MPSV. *Sešit sociální práce. Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce*, str. 17 – 24.

¹⁵⁰ Srov. FOOK, J. *Qualitative Social Work*, str. 123 – 130.

¹⁵¹ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 25 – 28.

Následně vymezím principy prostřednictvím pěti tematických okruhů, podle Jane Fook. Jedná se o strukturální analýzu sociálních problémů, normativnost a analýzu sociálně kontrolních funkcí v sociální práci, kritiku současného společenského řádu, ochranu před opresí a vykořisťováním a individuální osvobození a sociální změna.

2.3.3.1 Strukturální analýza sociálních problémů

Za základní téma radikálního pojetí považuje Fook (1993) strukturální teorie, které spočívají v existenci takových sociálně strukturálních bariér ve společnosti, které neumožňují jednotlivci dostatečně naplnit své životní potřeby a zásadním způsobem tak ovlivňují životní okolnosti člověka. Podstata problému spočívá v nastaveném sociálním systému, jenž sociální nerovnosti produkuje, nikoli v jedinci, který naopak z pohledu tradiční sociální práce bývá považován za viníka své nepříznivé situace. Selhání není dáno osobností individua, nýbrž širším socioekonomickým společenským kontextem, ve kterém jedinec žije. V centru pozornosti je právě vztah mezi jednotlivcem a opresivní sociální strukturou, která tvoří „katalyzátor“ sociálních problémů.¹⁵²

2.3.3.2 Sociální kontrola a normativnost sociální práce

Podle Fook (1993) je dalším okruhem *analýza sociálně kulturních funkcí* v sociální práci. Sociální práce v sobě zahrnuje kontrolní funkci, která může směřovat k opresi. Podle Fook (in Janebová) tradiční sociální práce kontroluje některé sociální skupiny. Dochází pak k udržování znevýhodněné společenské struktury, a ne k řešení sociálních problémů. Radikální pojetí tuto normativní a kontrolní funkci odmítá. Důležité je, aby si sociální pracovník tuto skutečnost uvědomoval. Pakliže by jí opomíjel, může se stát nástrojem vládnoucího systému namísto skutečného „obhájce“ práv klienta. Peters (in Janebová) upozorňuje na to, že se sociální práce zaměřuje ryze na umístění klienta na pracovním trh. Sociální pracovník se potom stává agentem sociální kontroly místo zdrojem pomoci.¹⁵³

¹⁵² Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 28 – 31.

¹⁵³ Srov. Tamtéž, str. 31 – 32.

2.3.3.3 Kritika současného společenského řádu

Třetím okruhem je podle Fook (1993) *kritika existujícího společenského řádu a institucí*. Sociální pracovníci by měli brát ohled na širší sociálně politický, ekonomický i kulturní kontext společnosti. Podle ní totiž ovlivňuje tento kontext každodenní praxi sociální práce stejně jako sociální fungování uživatelů sociálních služeb.¹⁵⁴

Podle Gila (in Malík) by měl společenský řád sloužit efektivnímu naplňování lidských potřeb v celé společnosti. Pokud tomu tak není, dá se považovat za „strukturálně násilný“. Malík uvádí příklad strukturálního násilí na příkladu s Romy v České republice. V momentě, kdy je potlačeno určité skupině vzdělání, jsou potlačeny i jejich materiální potřeby. Automatické zařazení do zvláštní školy je od nízkého věku odsuzuje k práci v budoucnu za minimální mzdu.¹⁵⁵

Mullaly (in Malík) tvrdí, že vládnoucí třída v liberálně-kapitalistické společnosti legitimizuje svou dominantní pozici takovým způsobem, kdy jsou utlačovaní označováni za nebezpečnou třídu, kterou je potřeba účinně kontrolovat. Státní instituce odráží zájmy mocných, a zároveň pak slouží jako nástroj sociální kontroly. Vládnoucí třída v podobě institutů vzdělání, náboženství a médií nastoluje ideologickou hegemonii v takovém měřítku, že si většina lidí neumí představit ke kapitalismu žádnou alternativu.¹⁵⁶ „Welfare state“ je vnímán jako nástroj kapitalismu, který tlumí dopady hospodářských krizí. Je však kritizován za to, že kapitalistický systém legitimizuje, poněvadž jeho funkcí je především udržování sociálního smíru než pomoci lidem v nouzi.¹⁵⁷

2.3.3.4 Ochrana před opresí a vykořisťování

Dalším principem je požadavek na ochranu člověka před opresí a vykořisťováním. Příznivci umírněné radikální koncepce sociální práce inklinují spíše k *radikálnímu*

¹⁵⁴ Srov. Tamtéž, str. 32 – 33.

¹⁵⁵ Srov. MALÍK, T. *Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě*. Brno, 2009. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta sociálních studií. Katedra sociální politiky a sociální práce. Vedoucí S. Ševčíková, str. 8 – 9.

¹⁵⁶ Srov. Tamtéž, str. 8 - 9

¹⁵⁷ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 32 – 33.

vhledu sociálních pracovníků než k radikálním řešením. Jejich cílem je pak dekonstruovat, odhalovat „pravou tvář“ uplatňované moci vládnoucích elit, nahrazovat jimi nastavený diskurz o společenském dění a představách o jejím fungování, takovým diskurzem, v němž bude slyšen hlas znevýhodněných. Jinými slovy *reflektovat stávající systém a navrhnout alternativní diskurz* a také „pře-rámcovat“ ústřední pojmy i jazyk.¹⁵⁸

Zastánci „tvrdší“ radikální koncepce se přiklání ke konkrétním „sociálním“ akcím, jejichž cílem je zvýšit participaci klientů služeb na způsobů jejich poskytování, a to prostřednictvím buď svépomocných, nebo profesionálně řízených komunitních akcí.¹⁵⁹ Jejich metodami mohou být petice, demonstrace, lobbying, zájmové koalice, sociální hnutí, spolupráce s profesními asociacemi, vytváření sociálních sítí aj. s úmyslem ovlivňovat politiku na různých úrovních.

Součástí opresivních struktur je považována sociální práce, zejména díky tlaku na profesionální výkon sociálních pracovníků a systému vzdělávání sociální práce.

Téma „moci“ je z hlediska oprese *zásadním* i pro sociální pracovníky. Jak tvrdí Fook: *„Vybaveni kritickým uvědoměním, jsou radikální sociální pracovníci povinni chránit zájmy jednotlivců před opresí a vykořisťováním ze strany lidí, skupin či struktur, které disponují vyšší mocí.“*¹⁶⁰ V praxi může docházet k systematickému znevýhodňování určitých skupin a sociální práce jako nástroj státní moci, a tedy i projev sociální kontroly tak může přispívat k udržování dominujícího postavení společenských elit. Tím potom přispívat k nespravedlivému společenskému uspořádání. Proto radikální perspektiva klade tak velký důraz na *„sebereflexi vlastní účasti a privilegií, které sociální pracovníci mají ze společenského uspořádání.“*¹⁶¹

¹⁵⁸ Srov. FOOK, J. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London: Sage, 2002. ISBN 978-1-4739-1302-8, str. 117 – 135.

¹⁵⁹ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, str. 116.

¹⁶⁰ FOOK, J. *Radical casework: a theory of practise*. Alexander St Crows Nest: Allen&Unwin, 1993, 978-1863732819, str. 8.

¹⁶¹ JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 37.

2.3.3.5 Individuální osvobození a sociální změna

Posledním principem je osvobození a společenská změna, které souvisí a navazuje na předchozí principy. Obecně by cestou ke společenské změně mělo být z pohledu radikální perspektivy odstranění a případně nahrazení institucí podílející se na vytváření opresivních struktur ve společnosti. Individuální osvobození je podmíněné sociální změnou.

2.3.4 Metody kritické sociální práce

Kritická sociální práce užívá k ovlivňování, participaci na sociální politice řadu metod. Metody se odvíjí od východisek jednotlivých přístupů. Na základě dostupné literatury uvádím některé z nich.

Prvním je „*Networks*“ tzv. *sociální sítě*. Jde o tvorbu sociálních sítí, zájmových koalic, sociálních hnutí, které pak pořádají sociální akce, protesty, kterými upozorňují na danou problematiku. Vyjadřují nespokojenost části aktérů a na ní navazující se sociální politiku. Úkolem je také iniciovat změny a navrhopvat jejich možné podoby. Další může být podle Malíka (in Janebová) prostřednictvím *podporování alternativních služeb a organizací* ve smyslu vytvářet aktivity zdola, jež jsou postavené na základě komunitního principu a vzájemné solidaritě s cílem řešit problémy stávajících a místních sociálních politik. Další metodou je tzv. *sociální advokacie*. V širším ohledu jde o prosazování práv celých skupin, které jsou znevýhodňované a v užším pojetí i u konkrétních lidí v rámci různých organizací, komunit nebo veřejných politik. K jejímu využití Staub-Bernasconi (in Janebová) dochází v případě nemožnosti „*zplnomocnění*“ klientů kvůli jejich věku, nemoci, statusu či jinému vážnému znevýhodnění. Další metodou je *politická angažovanost* sociálních pracovníků a uživatelů služeb a zapojení do komunální i parlamentní politiky. Byť jde o účinnou metodu, zároveň jde i o rizikovou metodu, protože existují tendence politiků zaměřovat se více na protěžování vlastní organizace a cílové skupiny než prosazování zájmů všech potřebných. Další metodou je tzv. *diskursivní analýza*, která si za cíl klade odhalovat jazyk, mýty a předpoklady, jež udržují pojetí nějaké „pravdy“ určité skupiny v čase

a prostoru. Diskurs je chápán jako dílčí způsob, jakým je světu rozuměno a jak je o něm mluveno. Např. v ČR za vlády premiéra Petra Nečase, ústředním prvkem diskurzu sociální politiky byla prezentace lidí pobírající sociální dávky jako na „ty, kteří se nesnaží a ti, co jsou závislí na systému.“. Další metody, které Janebová zmiňuje, jsou např.: *spolupráce s odbory nebo profesními organizacemi, akční a kritický výzkum, kritická skupinová práce, kritická sebe-reflexivita, nebo kritická případová práce* („Radical Case management = Radikální případová práce“ podle Fook).¹⁶²

Aplikace metod se dá členit podle jejich působení, např. na mikroúrovni nebo makroúrovni sociální práce (Staub-Bernasconi). Lze rozlišovat také využívané metody v praxi *mimo systém* nebo *v rámci systému* (Mullally, 1993).

Úkolem praxe *mimo systém* je narušovat opresivní a diskriminační sklony systému. Jde o to co nejrychleji zlepšit životní situaci člověka. Metodami jsou např. *zájmové skupiny* založené na *komunitním* základě (např. ochranné sdružení nájemníků v nějaké lokalitě, společnost LGBT, chudých lidí, etnických menšin, krizová centra pro oběti znásilnění, aj.). Úkolem sociální práce je iniciovat vznik těchto skupin a nabízet jim svou odbornou podporu a zdroje financování. Dalším metodou je vytváření *sociálních hnutí* (např. etnických skupin, bývalých trestanců aj.). Takovým způsobem, aby došlo k vytváření koalic mezi jednotlivými organizacemi a službami, a to z důvodu většího nátlakového potenciálu. Těmto spojení podle Mullalyho brání jejich soustředěnost na vlastní dílčí problémy. Neberou zřetel vůči širšímu pohledu na všechny utlačované. Jinými slovy každá organizace sleduje vlastní projevy oprese, a pak dochází k soupeření o společenskou pozornost a zdroje. (Mullaly, 1993 in Malík). Mullaly sem řadí i *aktivní působení sociálních pracovníků v profesní asociaci*. Podle Malíka by se česká profesní organizace sdružující sociální pracovníky měla více vyjadřovat k celospolečenským otázkám. Uvádí jako příklad pochody neonacistických skupin ve vyloučených lokalitách, k systému dávek v hmotné nouzi apod.) Další metodou je *účast na politickém procesu*, resp. u uživatelů sociálních služeb zvyšovat politické uvědomění, vzdělávání, motivovat je k účasti na volbách. Upozorňovat na ty politické strany, které zastávají diskriminační a opresivní politiky, xenofobii apod. Podle Mullalyho by sociální pracovník měl sám vstoupit do nějaké politické strany. Malík je

¹⁶² Srov. JANEBOVÁ, R. „Kritická sociální práce“ jako cesta ke změně sociálních politik. *Fórum sociální politiky*, 2015, roč. 9, č. 3, str. 19 – 22.

v tomto skeptický. Vzhledem k stávajícímu modelu sociálních služeb v ČR, nepovažuje za realistické, aby byl sociální pracovník také placen za výkon nějaké politické činnosti, byť ve prospěch uživatelů sociálních služeb.¹⁶³

V rámci systému má za úkol sociální práce mírnit a ošetřovat následky či dopady kapitalismu. Mullaly navrhuje např. *dialogický vztah* mezi sociálním pracovníkem a uživatelem služby. Tento vztah vyžaduje srozumitelný jazyk ze strany soc. pracovníka a vědomé narušení jeho mocenského postavení, neformální oblékání, sdílení dokumentace s lidmi, kterých se týká a upřímnost ohledně limitů pomoci aj. (Mullaly, 1993 in Malík). Jako další metodu uvádí *radikalizaci organizace*. Tím zamýšlí přetvářet organizaci zevnitř prostřednictvím sociální, politické osvěty svých kolegů a nadřízených tak, aby nedošlo k odsouzení uživatelů k „chování, které je od nich očekáváno“. Znamená to přenášet kompetence za stanovení cílů a postupů na zaměstnance, kteří se ocitají v přímém kontaktu s uživateli služeb.¹⁶⁴

Obě metodické pozice se vzájemně podmiňují. Naplňování aktuálních potřeb klientů a zvyšování uvědomění uživatelů služeb, jde ruku v ruce. Dochází tak k proměně společenské transformace.

2.3.5 Příklady projevů kritické sociální práce v České republice

V této podkapitole chci ukázat užití kritické sociální práce a některých jejích metod a technik v rámci českého prostředí sociální práce.

Výše zmíněné metody kritické sociální práce jsou v českém kontextu využívány minimálně. Podle Janebové je v České republice kritická sociální práce zatím jen nedostatečně prozkoumaným „*teoretickým konceptem*“. Ve svém článku vyjadřuje nejistotu ohledně znalosti tohoto přístupu sociálních pracovníků, jejich ochoty ho používat a vůbec schopnosti aplikovat ho do praxe. Důvodem absence „kritické sociální práce“ v České republice můžou, podle Janebové, spočívat ve strachu o zaměstnání,

¹⁶³ Srov. MALÍK, T. *Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě*, str. 24 – 31.

¹⁶⁴ Srov. Tamtéž, str. 18 – 24.

o dotace, v neznalosti poslání sociální práce, neochotu přijmout mezinárodně sdílené poslání sociální práce, nebo také ve vysoké vyčíslenosti sociálních pracovníků a pracovníc, která jim neumožňuje se věnovat aktivitám nad rámec případové práce s jednotlivým klientem. Podle Janebové jsou sociálních akce a protesty v rámci českého prostředí vnímány spíše jako „radikální“ projev nějaké nespokojenosti, zatímco v západních zemích jde o běžnou záležitost.¹⁶⁵

V České republice „kritické pojetí sociální práce“ prosazuje např. Kritická sociální akce (ve zkratce KRISA). Jde o platformu sdružující uživatele služeb, lidi bez domova, sociální pracovníky a pracovnice, kteří „věří, že v oboru sociální práce a pomoci stojí za to informovat o vztahu k aktuálním světovým a místním událostem, které dopadají na naši společnost a přispívají k sociální nespravedlnosti.“, dále „... brání rozvoji rovnostářské praxe sociální práce.“, dále tvrdí, že, „...otázky ekologické, ekonomické, lidskoprávní a společenské mají dopad na současný stav nejen společnosti, ale i sociální práce, a že ke zlepšení profese je nutné jejich rozeznání stejně tak, jako jejich kritická reflexe v sociální práci.“¹⁶⁶ Vychází ze sociální práce jako politické činnosti, která k dosahování svých cílů používá dialog, spolupráci, kolektivní akce a solidární přístup. Tato platforma pořádá přednášky, konference na různá témata, happeningy na podporu sociálně vyloučených lokalit (např. „Diskuze na chodníku“ s cílem diskutovat o podobě sociální bydlení na Ostravsku); knihovnu zaměřující se na sběr knih o „radikální sociální práci“; pikniky pro lidi bez domova; články zabývající se sociálními tématy, publikované v časopise Nový prostor nebo na internetovém webu A2larm. Platforma KRISA ve spolupráci s organizací Jako doma, o. p. s. vytvořily aktuální databázi služeb pro lidi bez domova.¹⁶⁷ Tato platforma usiluje o rozšíření diskurzu kritické sociální práce a také slouží jako prostor pro sdílení zkušeností.

Další organizací je např. *Jako doma*, jíž cílem je poskytovat podporu ženám bez domova, odstraňovat stereotypy spojené s bezdomovectvím, integrovat osoby bez domova, podporovat prevenci, upozorňovat na genderový podtext bezdomovectví apod.

¹⁶⁵ Srov. JANEBOVÁ, R. „Kritická sociální práce“ jako cesta ke změně sociálních politik. *Fórum sociální politiky*, str. 19 – 22.

¹⁶⁶ *Kritická sociální akce* [online]. Praha: KRISA, © 2018 [cit. 24. 5. 2018]. Dostupné v: <https://akcekrisa.org/index.php/kriticka-socialni-prace/>

¹⁶⁷ *Databáze služeb pro lidi v nouzi*. Praha: KRISA, Jako doma, © 2018. [cit. 24. 5. 2018]. Dostupné v: <https://www.mapabezdomova.cz/>

Celá a Janebová provedly výzkum, jehož cílem bylo reflektovat, v jakých podobách se v České republice vyskytuje „kritická sociální práce“. Výběr organizací se odvíjel na základě jejich vlastních znalostí o těch organizacích a jindy skrze analýzu webu pomocí klíčových slov ke kritické sociální práci. Do svého výzkumu nakonec zařadili čtyři subjekty. Jsou jimi např. *Konexe*, *Jako doma*, *Český západ* a *Vzájemné soužití*. Z jejich pohledu, každá z těchto organizací realizuje v různé míře kritickou sociální práci, i když z pohledu samotných organizací není nutně jako kritická sociální práce jejich činnost deklarována.¹⁶⁸

Příkladem zahraniční sociální sítě může být *The Social Work Action Network* (ve zkratce SWAN) působící ve Velké Británii, Skotsku, Irsku, Řecku a Španělsku.

¹⁶⁸ Srov. JANEBOVÁ, R., CELÁ, B. Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. Sociální práce/Sociální práce, str. 22 – 38.

3 Hodnota „kritické sociální práce“ ve srovnání s jinými přístupy v sociální práci s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti lidské praxe.

Porovnávám zde jednotlivé přístupy sociální práce, které charakterizují tři „malá“ paradigmatu z předchozí kapitoly, resp. srovnávám metody jednotlivých přístupů, jež používají pro naplňování hodnot a principů.

Přístupy rozdělují takto:

- 1) Poradenský přístup
- 2) Terapeutický přístup
- 3) Kritický (reformní) přístup

Jednotlivé přístupy vychází z daných paradigmat. „Poradenský přístup“ odpovídá *poradenskému paradigmatu* a „terapeutický přístup“ vychází z *paradigmatu terapeutického*. „Kritický přístup“ vychází z *reformního paradigmatu*, v jehož v praxi se odráží *kritická sociální práce*. Jde o „obecné přístupy sociální práce“, které určují, na co se sociální pracovník zaměřuje, co je pro něj důležité z hlediska řešení situace klienta, dilematu, postupu aj. Mají své specifické metody, přístupy a techniky pro naplňování principů a hodnot sociální práce. Porovnávání probíhá s ohledem na východiska, principy a hodnoty sociální práce, kterými jsem se zabývala v první kapitole.

V této kapitole chci zjistit, zda jsou „prostředky“ jednotlivých přístupů dostačující pro *naplňování hodnot a principů*, ke kterým se sociální práce zavázala v Etických kodexech. Když přeženu otázky, tak se ptám: „Zda je možné ryze poradenstvím dosáhnout zplnomocnění, sociální změny, uznání diverzity nebo sociální rovnosti?“ nebo „Co se „sociální exkluzí“ dokáže terapeutický přístup?“ či „Jak kritický přístup založený převážně na strukturální změny přistupuje k situacím, které jsou dány spíše selháním jedince než společenským útlakem?“ Je vůbec možné a reálné „uzavřít se“ v praxi pouze do jednoho přístupu a vycházet z jeho teoretického základu? Podle Nedělníkové při řešení situací u klienta „*nestačí jako vodítko vnitřní směrnice, seznam*

*střetů zájmů, etický kodex, a jiné obecné normy.*¹⁶⁹ Samotná znalost teorií, hodnot a etických kodexů sociální práce nestačí pro „dobrou praxi“. I s ohledem na rozdíl v porozumění „dobré praxe“ mezi tradiční a radikální sociální prací. Sociální pracovníci by měli být schopni tyto teoretické znalosti implementovat do různých úrovní své praxe – individuální, organizační, komunitní, společenské atd.

3.1 Požadavek „etického uvědomění“ pro sociální pracovníky a pracovníce na základě etických kodexů

Etický kodex České republiky, který je v souladu s Etickým kodexem přijatém IFSW. Oba považují „etické uvědomění“ za nedílnou součást výkonu praxe sociální práce.

Do etického uvědomění lze zařadit podle etických kodexů uznání **lidského práva** a respekt k **lidské důstojnosti**. To podle *Mezinárodního etického kodexu* znamená, že k naplnění této hodnoty sociální pracovník „respektuje právo na sebeurčení“, tj. podporuje svobodnou vůli jedince projevující se vlastním výběrem možností, vlastní volby, vlastního rozhodnutí, „*nezávisle na jejich hodnotách a životních rozhodnutích, za předpokladu, že to neohrozí práva a legitimní zájmy druhých.*“¹⁷⁰ Také podporuje klienta v „participaci“, tj. zapojení lidí, kteří používají sociální služby takovým způsobem, aby mohli dosáhnout „*zmocnění ve všech aspektech rozhodování a jednání, která ovlivňují jejich život.*“¹⁷¹ Zároveň sociální pracovník jedná s člověkem jako s „celostní bytostí“. To znamená, že se zajímá i o okolí uživatele služby v rámci jeho rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí, k tomu usiluje „*o rozpoznání všech aspektů života člověka.*“¹⁷² Jeho úkolem je také rozvíjet silné stránky jedinců, ale i skupin či komunit a tak podporovat jejich *zmocnění*.

Dále do etického uvědomění podle *Mezinárodní etického kodexu* patří **sociální spravedlnost**, jak ve vztahu ke společnosti, tak ve vztahu k lidem, s nimiž pracují. Aby došlo k naplnění této hodnoty, je zapotřebí, aby sociální pracovník čelil *negativní*

¹⁶⁹ Srov. NEDĚLNÍKOVÁ, D. *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*, str. 387 – 388.

¹⁷⁰ NEČASOVÁ, M. *Mezinárodní etický kodex sociální práce - principy. Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, str. 31 – 34.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 31 – 34.

¹⁷² Tamtéž, str. 31 – 34.

diskriminaci na základě věku, kultury, rodu, pohlaví, rodinného stavu, socioekonomického statusu, politických názorů, barvě pleti či fyzického handicapu, sexuální orientace či duchovního přesvědčení. Jejich úkolem je také *uznat diverzitu*. To znamená rozpoznávat a respektovat etnickou a kulturní rozdílnost s ohledem na individuální, rodinné nebo komunitní odlišnosti. Dále mají zaručovat *spravedlivě rozdělování zdrojů* ve shodě s potřebami uživatelů sociálních služeb. *Čelit nespravedlivé politice a praktikám* tím, že upozorňují své zaměstnavatele, politiky a veřejnost na situace vyplývající z chudoby, neadekvátní zdroje a na utlačující, nespravedlivé a škodlivé zdroje, politiky či praxe. Jsou také povinni přispívat k sociální inkluzi a čelit sociálním podmínkám, které přispívají k *sociálnímu vyloučení, stigmatizace* či *útisku*.¹⁷³

Etický kodex sociálních pracovníků České republiky charakterizuje hodnotu **sociální změny** jako „*rovný přístup ke srozumitelným informacím a potřebným zdrojům*.“ Podporu uživatele služby v „*procesu rozhodování, dosažení sociální změny a vyřešení nepříznivé sociální situace*.“ Vytvářet osobám „*rovné podmínky pro poskytování a využívání sociální služby*.“¹⁷⁴

V rámci podpory **mezilidských vztahů** má podporovat vztahy nejen směrem ke klientovi a jeho okolí, ale taktéž „*rozvíjí profesionální vztahy s kolegy a spolupracuje s odborníky z dalších institucí a profesí*.“ Poslední zmíněnou hodnotou v Etickém kodexu ČR je „*pravidlo mlčenlivosti a diskrétnosti úkonu sociální služby*.“¹⁷⁵

Mezinárodní etický kodex zmiňuje princip **profesionální jednání**. V rámci něhož nezneužívají svého postavení, rozdělují osobní a profesní život, berou ohled na důvěrnost informací a další.¹⁷⁶

Nečasová hovoří také o tom, že záměrem Etického kodexu přijatým ISFW je pouze podpora diskuse a etických reflexí na obecné úrovni, neboť některé etické problémy jsou natolik specifické pro určité země, že rozpracování jejich specifických zásad

¹⁷³ Srov. NEČASOVÁ, M. Mezinárodní etický kodex sociální práce - principy. *Sociální práce/Sociální práce*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, str. 31 – 34.

¹⁷⁴ Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR. *Společnost sociálních pracovníků* [online] [cit. 2017-26-05]. Dostupné v: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_ssper.pdf.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Srov. NEČASOVÁ, M. Mezinárodní etický kodex sociální práce - principy. *Sociální práce/Sociální práce*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, str. 31 – 34.

a garancí pro jejich dodržování se přenechává dané profesní organizaci konkrétní země.¹⁷⁷ Z rozhovoru uvedeným v časopise Sociální práce z r. 2004, týkající se tématu etiky občanských poraden, vyplývá zásadní rozdíl mezi Etickým kodexem sociálních pracovníků a Etickým kodexem občanských poraden. Ten hovoří o uložené povinnosti, která zakazuje nějaké „konání či nekonání“, a nejenom, že o něm konstatuje.¹⁷⁸

3.1.1 Zplnomocnění z pohledu jednotlivých přístupů

Nejprve se pokusím představit mnohovýznamnost zplnomocnění a poté, co pro jednotlivé přístupy tento pojem znamená, a zda ho ve své praxi reflektují, do jaké míry a jakým způsobem.

Zplnomocnění nabývá mnoha významů v závislosti na kontextech. V akademickém prostředí představuje vztah lidí a moci ve společnosti. Gójová hovoří o tom, že zplnomocnění je přijatelné jak ze strany pravicové sociální politiky, tak ze strany levicové sociální politiky. Zatímco pravice vychází z představy o „svěpomoci“ jedinců, tak levice vychází z „aktivit sociálních hnutí, útlaku a kritiky nerovnosti“ a úsilí o sociální spravedlnost pro sociálně-vyloučené skupiny lidí. V jiném kontextu může jít o pouhé povzbuzování lidí v dosahování, uplatňování moci a jiný jej může vnímat jako projev radikalismu (Dominelli, 2000; Adams, 2008). Se zplnomocněním souvisí koncepty „moci“ a „bezmoci“. Bezmocnost znamená omezený nebo znevýhodněný přístup ke zdrojům či absentující vliv na politiku. K tomu ji doprovází pocity méněcennosti a podřízenosti. „Moci“ se dá rozumět jako *mít kapacitu jednat* (power-to) a jako *dominanci nad druhými* (power-over). V prvním případě je brána jako pozitivní projev ve smyslu ochrany či podpory, zatímco v tom druhém negativním smyslu jako donucování, zneužívání či týrání. Ohledně moci Smith (in Gójová) dodává, že soc. pracovníci bývají konfrontováni s paradoxní situací. Na jedné straně se od nich očekává, že budou zplnomocňovat klienty a na druhé straně mají příliš omezené možnosti měnit strukturálně opresivní aspekty. Jsou příliš svázáni legislativou

¹⁷⁷ Srov. NEČASOVÁ, M. Komentář k mezinárodnímu etickému kodexu. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, str. 37.

¹⁷⁸ Srov. BAJER, P. Důvěrnost údajů zakotvuje Kodex občanských poraden. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, str. 11 – 14.

a veřejnou zakázkou společnosti. Nemohou tedy moc „dát“ klientům. Může tak u sociálních pracovníků docházet k pocitu bezmoci a neschopnosti jednat.¹⁷⁹

Poradenský přístup registruje „zplnomocnění“ spíše v individualistickém pojetí. Zaměřuje se na pomoc, podporu, komunikaci s jednotlivcem. Do poradenského přístupu se v širším smyslu řadí podání informací s osvětovým, výchovným a podpůrným charakterem, které se realizují prostřednictvím přednášek, instruktáže, ale mohou být podána i jako zodpovězení dotazu. Poradce se snaží poskytnout takové informace, které klient potřebuje, aby dokázal vyřešit svou situaci sám. V užším smyslu vede jedince nebo skupinu k hlubšímu náhledu na jeho problém (hledání příčin, možností a řešení), a to s interaktivním, prožitkovým charakterem. Předpokládá totiž komunikaci oběma směry, diagnostiku individua a terapeutickou intervenci. Novosad vidí rozdíl mezi poradenstvím a terapeutickým rozhovorem v tom, že *„poradenství pomáhá řešit problémy psychicky zdravých lidí, kdežto psychoterapie působí v oblasti duševní nemoci nebo tam, kde je ohroženo duševní zdraví klienta.“*¹⁸⁰

Havlíková na základě rozhovorů se sociálními pracovníci zkoumala existenci různých pojetí sociální práce (Musil, 2008) v rámci jednoho rezidenčního zařízení. Jedna ze sociálních pracovníků na otázku týkající se jejich klíčových úkolů a povinností, odpověděla takto: *„... sociální poradenství, částečně psychologické snad poradenství, ale v komplikovanějších případech případ určitě deleguju.“*¹⁸¹ Touto odpovědí zpovídáná sociální pracovníce ukazuje, jak se v komunikační praxi sociální práce často stírají hranice mezi tím, zda sociální pracovník poskytuje ještě poradenství v té nejširší podobě či se už účastní terapeutických rozhovorů.

V poradenském přístupu v určitém smyslu jde o jednosměrné předání poznatků. To může vést k pasivní roli uživatele sociální služby. Tato skutečnost může přispívat k utvrzení role sociálního pracovníka jako „experta“ na situaci klienta, již se snaží předcházet všechny jednotlivé přístupy, avšak nejvýrazněji je tato tendence reflektována ze strany kritického (reformního) přístupu, který se přiklání k aktivní roli nežli pasivní roli klienta.

¹⁷⁹ Srov. BJELONČÍKOVÁ, M., GOJOVÁ, A., a kol. *Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl.*, str. 8 – 12.

¹⁸⁰ NOVOSAD, L. *Poradenství*, str. 102.

¹⁸¹ HAVLÍKOVÁ, J. Koexistence rozdílných pojetí sociální práce uvnitř jednoho zařízení. *Sociální práce/Sociální práce*, 2009, roč. 9, č. 3, str. 63.

I když se za jeden z cílů poradenského procesu považuje *změna*. Jde o změnu, která má „*předejít ohrožení pokud možno harmonického vývoje individua*“ nebo alespoň jeho nepříznivý vývoj zastavit či zmírnit.¹⁸² Z této definice nenasvědčuje změna společenských struktur v rámci zplnomocnění tak, jak popisují chápání *změny* v předchozích kapitolách u kritické sociální práce a reformního paradigmatu.

Z pohledu kritického přístupu lze skeptické úvahy o neměnnosti „nedokonalého sociálního systému“ částečně narušovat např. perspektivou sociálního konstruktivismu (Adams, 2008 in Gójoyá). Ve zkratce to znamená, že pokud jsou struktury sociálně konstruovány, dají se i dekonstruovat, měnit.¹⁸³ Podle Janebové má např. feminismus velký emancipační potenciál, jak pro klientky a klienty, tak pro sociální pracovníky i pracovnice, a to zejména ve věcech genderových stereotypů. *Mužství* a *ženství* je vytvářeno společností. Cílem feministických teorií v sociální práci je pak bourání univerzálních pravd o mužích a ženách.¹⁸⁴

Podle Janebové je jednou z podmínek zplnomocnění „*partnerství pracovníce a klienta*“, k tomu patří i reflexe komplikovanosti tohoto partnerství, která vychází z „*apriorní mocenské nerovnosti mezi pracovníci a klientem*.“¹⁸⁵ Požadavek partnerského přístupu je společný všem přístupům – poradenskému, terapeutickému i kritickému.

Podle Levické výrazná část činnosti sociální práce probíhá v přímém terapeutickém vztahu s klientem. Není podstatné, zda jde o individuální, rodinnou nebo skupinovou terapii, nýbrž o to, jaké techniky sociální pracovník používá (kognitivně-behaviorální, orientovaný na klienta, orientovaný na úkoly, rodinná terapie, a další.) Jako cíle terapeutické intervence uvádí změny postojů a specifických projevů chování až po vytvoření nového typu chování u klienta. Prostředí, ve kterém v rámci terapeutického přístupu sociální pracovník může působit, je jak v místě organizace, tak i v přirozeném prostředí klienta. Sociální pracovník by měl soustavně hodnotit vlastní

¹⁸² NOVOSAD, L. *Poradenství*, str. 106.

¹⁸³ Srov. BJELONČÍKOVÁ, M., GOJOVÁ, A., a kol. *Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl.*, str. 8 – 12

¹⁸⁴ Srov. JANEBOVÁ, R. Feminismus sociální konstrukce rozšiřuje možnosti řešení mezních životních situací. *Sociální práce/Sociální práce*, 2009, roč. 9, č. 3, str. 17 – 20.

¹⁸⁵ JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 67.

hodnoty a motivy ve vztahu k hodnotám a motivům klienta. Vyhýbat se předpokladu, že klient přemýšlí totožně jako pracovník sám. V rámci implementace terapeutické role je potřeba zprostředkovávat kontakt klienta s jeho okolím. Podle Levické by měl být sociální pracovník schopný navigovat klienta k vhodným přiměřeným zdrojům pomoci. Z toho důvodu, aby byl schopný rozlišit určité složky problému, které může klient řešit ve vztahu s využitím jiných zdrojů pomoci.¹⁸⁶

Z výše uvedeného textu vyplývá, že poradenský a terapeutický přístup se soustřeďuje spíše na jedince, příp. jeho okolí, přirozené prostředí, které v různé míře participuje na zplnomocnění individua. Cílem je „personální zplnomocnění“, které zahrnuje uvědomění si silných stránek, možností a „rekonstrukci reality“.¹⁸⁷ Zatímco kritický přístup se koncentruje především na takové skupinové (kolektivní) akce, které směřují ke změnám struktury daného prostředí a akceptaci jedince, aniž by to musel být právě on, který se bude přizpůsobovat z pohledu kritické sociální práce „opresivní strukturám“ ve společnosti. Sociální pracovník je zde od toho, aby lidem pomohl participovat na procesu kolektivní změny z pohledu kritického (reformního) přístupu. Cílem je totiž změna „ve znevýhodnění, zpřístupnění zdrojů a příležitostí ... v interakci jednotlivců a skupin s prostředím.“¹⁸⁸

3.1.2 Sociální vyloučení z pohledu jednotlivých přístupů

Nejprve opět představuji samotný pojem. Na základě dostupné literatury se snažím zjistit, co pro jednotlivé přístupy proces sociálního vyloučení a zasazení se o sociální začlenění znamená, a zda ho ve své praxi reflektují, do jaké míry a jakým způsobem.

Se sociálním začleněním jsou provázané pojmy jako sociální vyloučení, stigmatizace, diskriminace, oprese či nespravedlivé praktiky na různých úrovních vedoucí k sociální exkluzi. Některými jevy jsem se zabývala v předchozích kapitolách, proto je již dále nezmiňuji.

¹⁸⁶ Srov. LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*. Trnava: Tlačové štúdio Váry. ISBN 80-968952-6-5, str. 89 – 91.

¹⁸⁷ BJELONČÍKOVÁ, M., GOJOVÁ, A., a kol. *Participativní přístupy v sociální práci*. 1. díl., str. 17.

¹⁸⁸ Tamtéž, str. 17.

Sociální vyloučení je proces, ve kterém dochází k polarizaci společnosti. Jde o proces, při kterém dochází k vydělování jednotlivců i sociálních skupin ze společnosti. Proces, který je zbavuje práv i povinností, jež bývají se členstvím spojené. Extrémním se stává tehdy, když dochází k vyloučení lidských práv. Lze jej chápat také jako nedostatečný přístup jedince, skupiny či lokálního společenství k celospolečenským institucím, které zajišťují vzdělání, ochranu, zdraví a základní blaho. Mívá různou úroveň a je proměnlivé v čase. Faktickým dopadem bývá neúčast na trhu práce, na systematickém vzdělávání, bez přiměřeného bydlení, bez dostatečného příjmu. Lidé, ocitající se v chudobě, se pak nachází většinou v izolaci mezi podobně deprivovanými lidmi pohybujícími se na okraji společnosti. Nejde ryze o důsledek osobního selhání nebo nezaměstnanosti. Selhání může spočívat v nespravedlivě nastavené legislativě, demokratickém systému, sociálním státě nebo také rodiny či nejbližšího okolí.¹⁸⁹

Šťastná dále člení sociální vyloučení na tyto *dimenze*:

- Ekonomické,
- Sociální,
- Politické,
- V rámci komunity dochází k rozbití podpůrných sítí, ničení životního prostředí,
...
- V rámci individuální roviny se zhoršuje fyzická i duševní stránka člověka
- Skupinová zahrnuje koncentraci určité soc. skupiny (např. senioři, etnické skupiny, ...)

Sociálně vyloučená osoba většinou nestojí před jedním problémem, ale před komplexem problémů. A čím se hlouběji člověk propadá, tím se ztrácí původní důvod propadu (viz, problematika bezdomovectví, drogové závislosti apod.)¹⁹⁰

Payne chápe *chudobu* jako „*míru, ve které jedinec žije bez potřebných zdrojů.*“ Zdroje člení takto: finanční, emocionální, mentální, duchovní, fyzické, podpůrné

¹⁸⁹ Srov. ŠŤASTNÁ, J. *Když se řekne komunitní práce*. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3356-5, str. 48 – 58.

¹⁹⁰ Srov. Tamtéž, str. 48 – 58.

systemy, vztahy ve smyslu životních vzorů, znalost nepsaných pravidel a zvyků dané skupiny a posledním jsou techniky pro překonávání těžkostí.¹⁹¹

Kodymová má za to, že problémy lidí vyplývají z nedostatků v oblasti socioekonomického systému. Sociální práce by se měla u těchto druhů problémů pozastavovat z širšího hlediska. To znamená, zabývat se nejen personálními problémy, ale usilovat o změny tohoto systému. V tomto ohledu považuje terapeutické a poradenské přístupy za nedostačující. Argumentuje neustálým „opakováním se“ problémů, které se budou pravděpodobně u klienta vždy vracet, i poté co budou u konkrétních klientů odstraněny. Jejich recidivu způsobuje neodstranění sociálních příčin, poněvadž sociální práce se koncentruje na pouhé odstranění nebo zmírnění jejich dopadu a důsledků těchto problémů. (např. u nezaměstnanosti či zdravotního postižení aj.)¹⁹²

Kritický (reformní) přístup oproti terapeutickému a poradenskému přístupu odpovídá makroúrovni praxe v sociální práci. Kritický (reformní) přístup na počátku sice své klienty označuje jako *oběti* oprese, diskriminace, stigmatizace, špatného přístupu k bydlení nebo zdravotní péče apod., ale v konečném důsledku je řadí mezi participanty změn. Tím se podle Kodymové z otázky „*Co je špatně*“ posouvá k zodpovězení otázky „*Co je možné?*“¹⁹³ Naopak Malík hovoří o tom, že v důsledku je možné, že tento přístup přistupuje ke klientům jako k „*objektům represe*“ a zapomíná člověka vidět jako jedinečnou neopakovatelnou lidskou bytost se specifickými potřebami. Hrozí tak riziko generalizace na úkor situačního přístupu.¹⁹⁴

Terapeutický a poradenský přístup se promítá především v oblasti individuálního působení, ve vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem samým. Ze strany kritického (reformního) přístupu bývají kritizováni právě pro přílišnou soustředěnost na *jedince* bez ohledu na okolnosti dané společenskými nerovnostmi. Na druhou stranu

¹⁹¹ PAYNE, K. R., DEVOL, P., SMITH T. D. *Mosty z chudoby. Strategie pro profesionály a komunity*. Košice: Equilibria, s. r. o., 2010. ISBN 978-80-89284-53-5, str. 17 – 19.

¹⁹² Srov. KODYMOVÁ, P. Reformní paradigma v praxi české sociální práce. In *Politiky a paradigma sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme?*. Sborník konference jako 4. Dny sociální práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, 2011. ISBN 978-80-7318-994-5, str. 59 – 62.

¹⁹³ Tamtéž, str. 60.

¹⁹⁴ MALÍK, T. *Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě*, str. 13 – 16.

kritickému (reformnímu) přístupu bývá vytýkáno přílišné zaměření se na strukturální změny a rezignaci na změnu individua.

„Kritická sociální práce“ vidí problémy člověka ve svých teoriích jako něco, co se nachází mimo možnosti řešení jedinců. Podle Payneho (in Janebová) zapomíná na individuální problémy jedinců, které mohou souviset např. s emocemi či s učením. Orientuje se spíše na dlouhodobé cíle a nikoli na bezprostřední pomoc, kterou uživatelé služby v dané chvíli potřebují.¹⁹⁵

3.1.3 Profesionální jednání z pohledu jednotlivých přístupů

V první kapitole jsem se zabývala tématem profesionalismu v sociální práci. Nyní na tuto kapitolu navazuji „profesionálním jednáním“ v sociální práci z pohledu terapeutického, poradenského a kritického (reformního) přístupu. Jde mi o to, zjistit, co pro jednotlivé přístupy „profesionální jednání“ představuje, jakým způsobem a do jaké míry ho reflektují.

K roli profesionála se váží určité standardy chování. Podle Greenwooda (in Nečasová) se profese dá označit několika ústředními atributy, např. existence systematické teorie, autorita uznávaná klienty i komunitou, profesní kultura a etické kodexy. Rozdíl mezi „profesí a ne-profesí“ spatřuje v kvantitativním aspektu. Ve smyslu, že vyjmenované aspekty profese se plní v zaměstnání v různé míře (právník x sezónní práce v zemědělství). Bishman (in Nečasová) k profesionálnosti přidává specifické dovednosti, vyzdvižení hodnot dané profese, oddanost poslání profese.¹⁹⁶ Levická se domnívá, že jedním ze základních atribut profese je systematická „zásoba“ vědy, jejímž smyslem je přispívat sumarizaci vědeckých poznatků, teorií, pracovních postupů apod. Profesionál musí nejen znát odpověď na otázku *jak*, ale také *proč*.¹⁹⁷

Profesionální pomáhající pracovník vnáší do interakce s klienty sám sebe, své dovednosti, odborné znalosti a hodnoty dané profese. Rozdíly mezi *profesionální*

¹⁹⁵ JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 44 – 46.

¹⁹⁶ NEČASOVÁ, M. Profesionalismus a etické kodexy v sociální práci. In FISCHER, O., MILFAIT, R. a kol. *Etika pro sociální práci*, str. 71 – 78.

¹⁹⁷ LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*, str. 21 – 23.

pomocí a privátním pomáháním spatřuje Janebová v tom, že profesionální jednání je postaveno na znalostech, dovednostech a jednání. Dalším rozdílem je, že není oproti osobnímu vztahu reciproční. To znamená, že profesionál neočekává, že mu klient poskytne protislužbu, zatímco u privátního vztahu je to běžné. Jako poslední rozdíl vidí finanční ohodnocení sociálního pracovníka svým zaměstnavatelem. Proto také sociální pracovník neočekává reciprocitu. Sociální pracovník je placen odjinud.¹⁹⁸ Kopřiva pojednává o „*lásce k bližnímu jako zboží*“ jako jeden z paradoxů profesionálního pomáhání. V tom smyslu, že je paradoxní, že sociální pracovník je placen za to, že pomáhá lidem. Tato pomoc je podle Kopřivy zbožím, který sociální pracovník poskytuje svým klientům.¹⁹⁹

Janebová dále hovoří o charakteristických znacích, které by profesionální sociální pracovník měl mít. Jsou jimi např.

- podmínka zralosti (nezralost se projevuje se v pomáhajících profesích buď *sebeobětováním*, nebo naopak *nadměrnou kontrolou*)
- autenticita, transparentnost (mluvit v souladu s tím, co si myslíme a zároveň, jak jednáme) a přirozenost (ve smyslu reflektovat své silné stránky a rozvíjet je)
- kvalitní komunikace (ve smyslu umět vyslat zprávu, které zároveň druhý porozumí)
- schopnost pracovat s emocemi, připojení ke druhým a akceptace druhých, udržení si hranic profesionálního vztahu s klientem, ...²⁰⁰

Úlehla se ve své knize zabývá profesionálními způsoby práce. V rámci profesionálního jednání rozlišuje akt pomoci a kontroly. Za profesionální způsoby kontroly považuje *opatrování, dozor, přesvědčování a vyjasňování*. Za profesionální způsoby pomoci považuje *doprovázení, vzdělávání, poradenství a terapie*. Aby mohli být profesionální, musí naplňovat dvě společné podmínky. Tj.: být „výsledkem volby mezi alternativami“. Jinak řečeno, mít pro každou situaci různé alternativy. Pokud je pracovník nemá a jedná z pocitu nevyhnutelnosti, postupuje neprofesionálně. Druhá podmínka obsahuje to, že *užitečnost pomoci a kontroly* musí „posuzovat“ klient sám

¹⁹⁸ Srov. JANEBOVÁ, R. *Teorie a metody sociální práce – reflexní přístup*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-374-1, str. 33 - 60

¹⁹⁹ Srov. KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 1997, str. 26 – 28.

²⁰⁰ Srov. JANEBOVÁ, R. *Teorie a metody sociální práce – reflexní přístup*, str. 33 – 60.

a úlohou sociálního pracovníka je zajistit, aby tuto podmínku klient vůbec mohl naplňovat. To znamená, že sociální pracovník neustále musí u klienta ověřovat, zda s vybraným postupem souhlasí. Užitečnost postupu z pohledu pracovníka není totiž dostačující a je pravděpodobné, že bude mít tendenci postupovat, podle vlastního hlediska užitečnosti. Nesmí zapomínat, že konečným posuzovatelem je klient. Podmínkou, která se dotýká jen pomoci, spočívá v tom, aby byla estetická, resp. hezká a příjemná pro klienta i sociálního pracovníka. Prostředí sociální práce se pohybuje mezi ambivalencí pomoci a kontrolou.²⁰¹

Rozdíl ve volbě jednotlivých profesionálních způsobů je dán tím, v jaké míře je pracovník schopen v sobě nalézt prostor, jímž se může otevřít spolupráci s klientem, tedy nakolik být vstřícný a dovolit klientovi stát se spolutvůrcem v tom společném tvoření. Dále podrobněji uvádím jednotlivými profesionálními způsoby, podle Ulehly:

- V rámci *opatrování* přebírá sociální pracovník starost o klienta se vším všudy a vnímá klienta jako toho, který není schopen se o sebe sám postarat. Bere tak na sebe odpovědnost a kontrolu nad klientovými věcmi, starostmi i právy.
- V rámci *dozoru* sociální pracovník vybírá normy a pravidla, přebírá kontrolu a dozírá nad klientovým dodržováním daných pravidel. Klient je vnímán jako ten, který není schopný. Pracovník přebírá kontrolu, aby překlenul nedostatek klientovi odpovědnosti.
- V rámci *přesvědčování* se sociální pracovník ujímá toho, jak je klient motivován, jaké jsou jeho postoje, názory, životní styly a hodnoty a jaké by měl mít. Pracovník usiluje o přesvědčení klienta ke zvolení nabízených možností, protože vidí současné klientovi možnosti za nedostačující a společensky neuplatnitelné.
- V rámci *vyjasňování* se pracovník ujímá otevřít klientovi příležitosti, aby mohl zformulovat svá přání, potřeby a „objednávku“. To znamená, že pracovník formuluje a přeptává se klienta. Chce mu dát co nejvíce šancí.
- V rámci *doprovázení* klient neočekává změnu té situace, která je dána a chce mít někoho, kdo mu pomůže všechno nést a zvládat. Žádá si od pracovníka naučené schopnosti a dovednosti zvládat těžké situace. Zde pracovník nabízí přijetí a poskytuje pevnou oporu.

²⁰¹ Srov. ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Písek: Renesance Písek, 1996. ISBN 80-85850-69-9, str. 28 – 35.

- V rámci *vzdělávání* klient si je vědom nedostatku znalostí, zkušeností a vědomostí, které si zároveň přeje doplnit, vysvětlit, ověřit, poučit, potvrdit. U pracovníka nejde toliko o sumarizaci vědomostí, ale o schopnost s vědomostmi moudře nakládat a ověřovat z hlediska prospěšnosti klientovi situace.
- V rámci *poradenství* se pomoc rozvíjí na základě přání klienta, kterým směřuje k rozvíjení vlastních možností. To znamená, že klient si je vědom určitých překážek bránící k dosažení cílů. Nabídka pracovníka pak spočívá v radě, návodu či nápadu.
- V rámci *terapie* je klientovo přání zbavit se toho, co ho trápí, zmenšit bolest. Obsahem pracovníkovy intervence je, že společně vytváří, vymýšlí, a konstruuje způsoby, cesty, které jsou vhodné a přináší řešení. Pomáhá také tím, že klienta oceňuje, zplnomocňuje a posiluje jeho rozvoj.²⁰²

Levická v souvislosti se sociálním poradenstvím rozlišuje tři stupně – bazální, odborné, odborně specializované poradenství. Každý stupeň má jiné profesionální dimenze. Např. odborně specializované se orientuje na určitý problém, proto se sociální pracovník specializuje na určitý okruh problémů. V procesu sociálního poradenství podle Levické, poradce poskytuje klientovi možnost, aby si vytvořil vlastní cestu k řešení své nepříznivé situace, kterou tvoří interpretace klienta i objektivní realita. Poradce tak činí prostřednictvím pokládaných otázek. Úkolem pracovníka je doprovázet ho při objasňování, ale ne mu poskytovat hotové řešení. Poskytnout klientovi potřebný nadhled nad problém, objevit souvislosti a porozumět okolnostem vzniklého problému. Pro poradenský přístup je charakteristická určitá posloupnost jednotlivých kroků (fáze, otevření, získání informací, interpretace, volba odborných metod, zaujetí stanoviska a ukončení). V jednotlivých fázích se přechází ke změně vztahu mezi poradcem a klientem. Změna se odvíjí od cílů dané fáze.²⁰³

Terapeutický proces probíhá v přímém vztahu s klientem. Role terapeuta vyžaduje schopnosti analyzování problematické situace. Důvodem je rychlé posouzení situace. Sociální pracovník tak musí mít vědomosti o vývoji člověka, jednotlivých vývojových fázích, rozumět rodové problematice, sexuální orientaci a významu sexuality v životě,

²⁰² Srov. ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*, 28 – 35.

²⁰³ Srov. LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*, str. 92 – 98.

poznatky o sociálně interpersonálních problémech, s nimiž se lidé denně konfrontují (nezaměstnanost, domácí násilí, alkoholismus, zdravotní handicap apod.) Podle Levické si terapeutičtí sociální pracovníci musí nestále hlídat vlastní hodnoty a motivy a jednat tak, aby je nezaměňovali s klientovým hodnotovým systémem. Je proto důležité přesně definovat co dělají, čeho chtějí u daného klienta dosáhnout a jak plánují hodnotit svoji práci.²⁰⁴

Mezi kompetence pro sociálního pracovníka, jež se váží k terapii a poradenství jsou podle Levické: rozvíjení komunikace, motivace klienta ke změně, orientace v jeho problémech, poskytnutí emoční podpory, respekt k individuální odlišnosti aj.²⁰⁵

„Kritické sociální práce“ k tématu o profesionalitě poukazuje na tyto rizika:

- Profesionalismus může podporovat roli sociálních pracovníků jako „expertů“ a posilovat tak jejich moc.
- Jeho technicistní povaha může vést k riziku větší byrokratizace, hierarchizace a institucionalizace sociální práce.
- Profesionalita nahrazuje angažovanost, zájem a svépomoc. Ve smyslu, že monopolem na vzdělání je garantováno, že sociální práci může vykonávat jen člověk se vzděláním sociální práce. To může vést podle Mullaly, Bailey a Brake (in Janebová) k vyloučení angažovaných laiků, kteří by svými způsoby práce mohli rozporovat dominující sociální práci.
- Profesní vzdělávací standardy podle těchto autorů nevedou toliko k podpoře lidských práv a sociální spravedlnosti jako spíše k orientaci na konzervativní hodnoty.²⁰⁶

Janebová hovoří v rámci inklinace sociální práce k profesionalitě o snaze upravovat výkon profese prostřednictvím profesního zákona a garantovat příslušnictvím profese jisté záruky. Někteří zastánci radikálních proudů o profesionalismu jako o „ideologii“, která má za cíl institucionalizovat profesi. Na základě toho pak posilovat legitimnost stávajícího sociálního uspořádání, které ovšem považují za nespravedlivé, utlačovatelské apod.²⁰⁷ Do kritického (reformního) přístupu se řadí „aktivistické“ pojetí sociálního

²⁰⁴ Srov. LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*, str. 84 – 90.

²⁰⁵ Srov. Tamtéž, str. 91.

²⁰⁶ Srov. JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*, str. 33 – 34.

²⁰⁷ Srov. Tamtéž, str. 33 – 34.

pracovníka podle Musila, u něhož je žádoucí, aby sociální pracovník byl „partákem“, jenž lidem pomáhá jako sobě rovným partnerem čelit sociálním nerovnostem. Podle Musila jde o „*vtělení principu solidarity se znevýhodněnými*“. Za předpoklad výkonu se považuje vnímavost vůči zneužívání moci, schopnost vyjednávat s těmi, kteří moc zneužívají a s koaličními partnery. Zodpovědnost za obhajobu práv a uplatňování zájmů legitimizuje z pohledu aktivistického pojetí, samostatnost při výkonu sociální práce.²⁰⁸

Z výše uvedeného se dá říci, že z pohledu všech tří porovnávaných přístupů je „profesionální jednání“ vyplývající z etických kodexů, klíčovým parametrem povovídajícím o kvalitě sociální práce jako profese.

²⁰⁸ MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Společenská zakázka a naše odpovědnost. Sociální práce/Sociálna práca*. 2008, roč. 8, č. 2, str. 60–79.

ZÁVĚR

Tato diplomová práce má za cíl poukázat na opodstatněnost kritické sociální práce v České republice s ohledem na etická východiska, vybrané principy a hodnoty české sociální práce. Cíl práce byl naplněn. První kapitola je jakýmsi úvodem do problematiky vybraných témat vážící se k současnému stavu sociální práce a etické roviny sociální práce. V první části druhé kapitole seznamuji s problematikou paradigmat a přístupů v sociální práci. V druhé části této kapitoly se podrobněji zabývám „kritickou sociální prací“. Ve třetí kapitole se zabývám porovnáváním terapeutického, poradenského a kritického (reformního) přístupu sociální práce vycházející z jednotlivých „malých“ paradigmat s ohledem na vybrané principy a hodnoty formulované v etických kodexech, kterými jsou zplnomocnění, sociální vyloučení a profesionální jednání. K porovnávání poradenského, terapeutického a kritického (reformního) přístupu dochází už v průběhu definování „malých“ paradigmat a při vymezení „kritické sociální práce“.

„Etické uvědomění“ patří k automatické výbavě sociálního pracovníka. Etická východiska i přes nejednoznačné, mnohdy zmatečné pojmové vymezení principů a hodnot, jsou pro praxi sociální práce zásadním tématem. Naráží na ně ve své každodenní praxi. Etické kodexy sociálních pracovníků, kteří v sobě mají zvnitřnělé „etické uvědomění“ už se cítí být dávno zavázáni k jejich naplnění. Pravděpodobně k tomu nepotřebují „formálně-legitimní přijetí“ ze strany státu. Podle mého názoru, do „etického uvědomění“ patří kromě uvědomovaných ideálů a potřeby pomáhat, také přiznání si, že motivem nás, sociálních pracovníků, je finanční ohodnocení, touha po společenském uznání, závislost „přežít“ organizace, a tedy i vlastního pracovního místa na státním a evropském financování, které se odvíjí od „klientely“. Přiznání si té skutečnosti, že tyto motivy se promítají do „etického rozhodování“ v každodenní praxi sociální práce, a mají tak vliv na přístup ke klientovi.

Terapeutický a poradenský přístup bývá považován v prostředí České republiky za „tradiční“ koncept sociální práce. Bývá spojován v terapeuticko-poradenský přístup, zejména proto, že v praxi k sobě má velmi blízko. Zatímco reformní přístup realizovaný „kritickou sociální prací“ nebývá v českém prostředí toliko upřednostněn a používán. Důvodem není jen neochota sociálních pracovníků tento přístup uplatňovat, ale těch

důvodů je více. Uvedu některé z nich. Předně, doposavad zde nebyl vzdělávací systém, který by sociálním pracovníkům mohl poskytnout vzdělání v oblasti i jiné než „tradiční“ sociální práce, resp. základních východisek i metod a praktické výuky „kritické sociální práce“. Umožnil jim tak realizovat „kritickou sociální práci“ v praxi. Až nyní od roku 2018 získala akreditaci pro tento obor Ostravská univerzita v Ostravě (Fakulta sociálních studií). Kde se nachází v zásadě „ohniště zájmu“ o to, etablovat „kritickou sociální práci“ do českého kontextu sociální politiky. Další důvod spatřuji v úzkém vztahu mezi sociální prací a sociálními službami, který pak vytváří zdánlivý dojem, že sociální práce existuje pouze v prostředí sociálních služeb. K tomu přispívá i definování sociálního pracovníka v zákoně o sociálních službách 108/2006 Sb.

Na základě dostupné literatury, ze které čerpám poznatky, docházím k těmto závěrům. Hlavním rozdílem mezi terapeuticko-poradenským přístupem a reformním přístupem je „objekt, resp. subjekt“, který je středem jejich zájmu. Pro terapeuticko-poradenský přístup jím je „jednotlivec“. Pro reformní přístup jím je „skupina“. Do jisté míry terapeutický i poradenský přístup registruje i prostředí jedince, to však není jeho hlavním tématem. Stejně jako kritický (reformní) přístup zahrnuje práci s jednotlivcem, ale centrem zájmu je „změna sociálního prostředí, resp. společenských struktur“. Sociální pracovníci uplatňující jakýkoli z výše zmíněných přístupů, jsou ohrožováni v různých podobách fenoménem „mocí“. Zda sociální pracovník bude (spolu)pracovat s *objektem* nebo se *subjektem* je riziko všech přístupů. Dokonce bych řekla, že více než na přístupu, záleží na člověku. Domnívám se, že většina sociálních pracovníků ve své praxi volí přednostně přístup založený na partnerství, důvěře a empatii. Otázkou je, zda to klient či uživatel služby vždycky umožní. Zda sociální pracovník sám sebe podrobuje takové sebereflexi, která mu vždy zajistí zničení těch bariér, kterému brání volit rovnocenný přístup pro vztah a komunikaci s druhou osobou.

Domnívám se, že přílišné lpění na teoretickém rozdělení jednotlivých přístupů zejména ze strany „kritické sociální práce“, může vést k další „sociální konstrukci“, již se paradoxně sama snaží vyhybat. Věřím, že užitečné je brát si poznatky ze všech přístupů a neuzavírat se pouze do jednoho východiskového rámce. Žádný z uvedených přístupů nemá totiž recept na to, jak být dobrým sociálním pracovníkem.

Seznam použité literatury

ADAMS, R. DOMINELLI, L. a PAYNE, M. *Critical practice in social work*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. ISBN-13: 978-0-230-21863-5.

ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika. Úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-030-6.

AKVINSKÝ, T. *Tomáš Akvinský o zákonech v teologické sumě*. Praha: Krystal OP, 2003. ISBN 80-85929-59-7.

BALÁŽ, R. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/ Sociálna práca*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2014, roč. 14, č. 3. ISSN 1213-6204.

BALOGOVIÁ, B., ŽIAKOVÁ, E. *Vademecum sociálnej práce: Terminologický slovník*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2017. ISBN 978-80-8152-483-7, str. 43.

BLÁHA, L. *Sociálna spravodlivosť a identita*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2006. ISBN 80-224-0891-3.

BJELONČÍKOVÁ, M., GOJOVIÁ, A., a kol. *Participativní přístupy v sociální práci. 1. díl*. Ostrava: Ostravská univerzita, FSS, 2016. ISBN 978-80-7464-851-9.

COX O., E., PARSONS J., R. *Empowerment-oriented Social Work Practice with the Elderly*. California: Pacific Grove, 1994. ISBN 0-534-20634-4.

DUFEK, P.; SMEKAL, H. a kol. *Lidská práva v mezinárodní politice*. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014. ISBN 978-80-7478-720-1.

ELICHOVIÁ, M. *Sociální práce. Aktuální otázky*. Praha: Grada Publishing, s. r. o., 2017. ISBN 978-80-271-9803-0.

FISCHER, O., MILFAIT, R. a kol. *Etika pro sociální práci*. Praha: JABOK, 2008. ISBN 978-80-904137-3-3.

FOOK, J. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London: Sage, 2002. ISBN 978-1-4739-1302-8.

FOOK, J. *Radical casework: a theory of practise*. Alexander St Crows Nest: Allen&Unwin, 1993, 978-1863732819.

FOOK, J. *Critical Social Work. The Current Issues*. Qualitative Social Work, 2003. Vol. 2 (2). ISSN 1473-3250.

FLÍDROVÁ, M. Problematika aplikace profesních hodnot v sociální práci. *Caritas et veritas*, 2015, roč. 5, č. 2.

FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 978-80-262-0615-6.

GOJOVÁ, A., SOBKOVÁ, H. Využití úkolově orientovaného přístupu v současných podmínkách české sociální práce. *Sociální práce/Sociální práce*, 2007, roč. 7 č. 1. ISSN 1213-6204

GULOVÁ, L. *Sociální práce*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3379-1.

HAVLÍKOVÁ, J. Koexistence rozdílných pojetí sociální práce uvnitř jednoho zařízení. *Sociální práce/Sociální práce*, 2009, roč. 9, č. 3, str. 59 – 68. ISSN 1213-6204.

HEALY, K. *Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism*. *Critical Social Work*, 2 (1), 2001. In JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, ISBN 978-80-7435-413-7.

HEALY, K. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications, 1999. In JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, ISBN 978-80-7435-413-7.

JANEBOVÁ, R. Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. *Sociální práce/sociální práce. Sociální práce, Aktér sociální politiky*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2016, roč. 16, č. 2. ISSN 1213-6204.

JANEBOVÁ, R. *Teorie a metody sociální práce – reflexní přístup*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-374-1.

JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., a dal. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce/sociálna práca*. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2013, roč. 13, č. 4. ISSN 1213-6204.

JANEBOVÁ, R. „Kritická sociální práce“ jako cesta ke změně sociálních politik. *Fórum sociální politiky*, 2015, roč. 9, č. 3. ISSN 1803-7488.

JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, ISBN 978-80-7435-413-7.

JANEBOVÁ, R. Feminismus sociální konstrukce rozšiřuje možnosti řešení mezních životních situací. *Sociálna práca/Sociální práce, Různá pojetí sociální práce*. 2009, roč. 9, č. 3, str. 17 – 20. ISSN 1213-6204.

JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003. ISBN 80-7254-329-6.

KAHOUN, V., KOZLOVÁ, L. a V. THÓTOVÁ. *Sociální práce*. Praha: Triton, ISBN 8072541382.

KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-501-2.

KODYMOVÁ, P. Reformní paradigmaty v praxi české sociální práce. In *Politiky a paradigmaty sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme?: mezinárodní vědecká konference*, 1. vyd., Zlín: Univerzita Tomáše Bati, FHS, 2011. ISBN 978-80-7318-994-5.

KODYMOVÁ, P. Sociální práce a politika – minulost a současnost. In *Proměny a příležitosti sociální práce v ČR. Sborník z konference pořádané ke Světovému dni sociální práce*. Praha: MPSV, 2017.

KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 1997.

KUTNOHORSKÁ, J.; CICHÁ, M. a GOLDMANN, R. *Etika pro zdravotně sociální pracovníky*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2011. ISBN 978-80-247-3843-7.

KLÍMA, Karel. *Státověda*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2006. ISBN 80-86898-98-9.

KRUTILOVÁ, D. *Poradenský proces v sociální práci*. Praha: Benepal, a. s., 2014, 2. vydání (Neprodejná publikace).

LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technice*. Trnava: Tlačové štúdio Váry, 2005. ISBN 80-968952-6-5.

LÉVINAS, E. *Totalita a nekonečno: (esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-20-8.

MALÍK, T. *Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě*. Brno, 2009. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta sociálních studií. Katedra sociální politiky a sociální práce. Vedoucí S. Ševčíková.

MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007, 2. vydání. ISBN 978-80-7367-331-4.

MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-310-9.

MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, s. r. o, 2003. ISBN 80-7178-548-2.

MICHALÍK, J. *Poradenství uživatelům sociálních služeb*. 1. vyd. Olomouc: VCIZP, 2008. ISBN 978-80-903658-7.

MÍČKA, R. Je možné zachránit princip subsidiarity? *Studia theologica*, 2012. roč. 14, č. 2 [48]. ISSN 1212-8570.

MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Společenská zakázka a naše odpovědnost. Sociální práce/Sociálna práca*. 2008, roč. 8, č. 2. ISSN 1213-6204, str. 60 –79.

MPSV. Sešit sociální práce. Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce, 2015, č. 4. ISBN 978-80-7421-089-1.

NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN 80-903070-0-0, str. 14.

NĚMEC, V. Existují přirozená práva? *Filozofická reflexe*. 2014, č. 47. ISSN 0862-6901

NEČASOVÁ, M. Mezinárodní etický kodex sociální práce - principy. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 2004, roč. 4, č. 4, ISSN 1213-6204.

NEČASOVÁ, M. Profesionální etika. In MATOUŠEK, O. ET AL. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, s. r. o, 2003. ISBN 80-7178-548-2.

NEDĚLNÍKOVÁ, D. *Profesionální dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7368-504-1.

NOVOSAD, L. *Poradenství*. Praha: Portál, s. r. o., 2009. ISBN 978-80-7367-509-7.

OPATRŇY, M., FLÍDROVÁ, M. Člověk v síti standardů a kodexů, aneb sociální pracovník jako „Sales Consultant“ s balíčky služeb. In *Sborník z konference XI. Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové, Ústav sociální práce: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-533-2.

PICO DELA MIRANDOLA, G. *O důstojnosti člověka. De dignitate hominis*. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-164-1.

POPOVIČOVÁ, D. Lidská důstojnost jako filozoficko-právní pojem. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2009, roč. 17, č. 3. ISSN

PAYNE, M. *Modern social work theory*. 3th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. ISBN 978-1-4039-1836-9.

PAYNE, K. R., DEVOL, P., SMITH T. D. *Mosty z chudoby. Strategie pre profesionálov a komunity*. Košice: Equilibria, s. r. o., 2010. ISBN 978-80-89284-53-5.

PRŮŠA, L. Financování sociálních služeb sociální péče ČR – teorie a praxe. *Fórum sociální politiky*. Praha: KUFR, s. r. o., 2015, roč. 9, č. 3, ISSN 1803-7488.

RAWLS, J. Spravedlnost jakožto „fairness“: politická nikoli metafyzická. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995, roč. 14, č. 2. ISSN 0862-6901.

RAWLS, J. Spravedlnost jakožto „fairness“. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995. roč. 13, č. 1. ISSN 0862-6901.

RICOEUR, P. John Rawls: od morální autonomie k fikci společenské smlouvy. *Reflexe. Filozofický časopis*, 1995, roč. 14, č. 2, str. 4 – 5. ISSN 0862-6901.

ŘEZNIČEK, Ivo. *Metody sociální práce*. Praha: SLON, 1994. ISBN 80-8585000-1.

SOKOL, J. *Nežít jen pro sebe*. Praha: Nadace Dagmar a Václava Havlových, 2016. ISBN 978-80-87954-06-5.

SUDRE, Frédéric. *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1485-7.

SUTOR, B. *Politická etika*. Trnava: Dobrá kniha, 1999. ISBN 80-7141-222-8.

STAUB-BERNASCONI, Silvia. *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft. Systemtheoretische Grundlagen und professionelle Praxis - Ein Lehrbuch*. UTB GmbH, Bern – Stuttgart – Wien: 2007. ISBN 978-3825227869.

SKOBLÍK, J. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-357-1.

SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009. ISBN 978-80-210-5045-7.

SMEKAL, H. *Lidská práva. Ideje, trendy, výzvy, nástrahy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6388-4.

ŠAVRDOVÁ, Z. SLÁDEK, a kol. *Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2010. ISBN 978-80-8739-806-7, str. 110 – 124.

ŠIMÁK, M. KAHOUN, V. a kol. *Sociální zabezpečení. Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2013. ISBN 978-80-7387-733-0.

ŠPILÁČKOVÁ, M., NEDOMOVÁ, E. *Úkolově orientovaný přístup v sociální práci*. Praha: Portál, s. r. o., 2014. ISBN 978-80262-0726-9, str. 26.

THOMPSON, N. *Anti-discriminatory practice*. New York: Macmillan Palgrave, 2006. ISBN 978-1-4039-2160-4.

VLČEK, R. a kol. *Právní a filozofický úvod do teorie práva*. Ostrava: Knižní Expres, 2008. ISBN 978-80-7347-031-9.

VLČEK, R. a kol. *Právní a filozofický úvod do teorie práva*. Ostrava: Knižní Expres, 2008. ISBN 978-80-7347-031-9.

Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 31. 3. 2006, § 109

Internetové zdroje

Databáze služeb pro lidi v nouzi. Praha: KRISA, Jako doma, © 2018. [cit. 24. 5. 2018].
Dostupné v: <https://www.mapabezdomova.cz/>

Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR. *Společnost sociálních pracovníků*
[online] [cit. 2017-12-05]. Dostupné v:
http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf.

Etický kodex společnosti sociálních pracovníků ČR. *Společnost sociálních pracovníků*
[online] [cit. 2017-12-05]. Dostupné v:
http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf.

Global Definition of Social Work. *IFSW* [online] [cit. 2017-12-05]. Dostupné z:
<http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>.

Iniciativa ne rasismu, 2015. [online] Volný překlad. [cit. 2018-28-03] Dostupné v:
<https://nerasismu.noblogs.org/archiv-manifest-jine-socialni-prace-socialni-prace-s-politickym-presahem/>

Kritická sociální akce [online]. Praha: KRISA, © 2018 [cit. 24. 5. 2018]. Dostupné v:
<https://akcekrisa.org/index.php/kriticka-socialni-prace/>

KROUPA, D. In: *Charta 77 a její současný odkaz* [iVysílání] ČT, 2. 2. 2017. 13:00.
Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10000000278-charta-77-a-jeji-soucasny-odkaz/21725400115>.

Revidovaná strategie sociální soudržnosti. *MPSV* [online] [cit. 2018-16-02]. Dostupné v:
https://www.mpsv.cz/files/clanky/1012/rev_strat.pdf

Věcný záměr zákona: Pracovní dokument. *MPSV: Sociální práce a sociální služby* [online]. Praha, 2015 [cit. 2017-12-05]. Dostupné v:
https://www.mpsv.cz/files/clanky/18392/3a._Pracovni_dokument_profesni_zakon_cerven_zari_FINAL.pdf

Seznam zkratek

Např. - například

Aj. – a jiné

Mj. – mimo jiné

r. – rok

EU – Evropská unie

VDLP – Všeobecná deklarace lidských práv

Abstrakt

MÖHWALDOVÁ, K. Hodnota „kritické sociální práce“ ve srovnání s jinými přístupy v sociální práci s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti lidské praxe. České Budějovice 2018. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Vedoucí práce doc. Jindřich Šrajter, Dr. theol.

Klíčová slova

Východiska praxe sociální práce, etika, principy, hodnoty, paradigmaty, přístupy sociální práce, kritická sociální práce

Diplomová práce se zabývá hodnotou „kritické sociální práce“ ve srovnání s jinými přístupy sociální práce s ohledem na východiska, principy a hodnoty v této oblasti praxe. Tato práce se skládá se tří kapitol. První kapitola se zabývá vybranými východisky praxe, filozoficko-etickými východisky, základními principy a hodnotami sociální práce. První část druhé kapitoly se zabývá třemi „malými“ paradigmaty a vybranými přístupy jednotlivých paradigmat. Druhá část této kapitoly se zabývá „kritickou sociální prací“. Třetí kapitola se zabývá porovnáváním kritické sociální práce s jinými přístupy ve vybraných oblastech lidské praxe.

Abstract

The value of "critical social work" compared to other approaches in social work with regard to bases, principles and values in this area of human practice

Keywords

Bases of social work practice, ethics, principles, values, paradigms, approaches to social work, critical social work

The diploma thesis deals with a value of "critical social work" compared to other approaches of social work with respect to bases, principles and values in this area of practice. This thesis consists of three chapters. The first chapter deals with selected bases of practice, philosophical-ethical principles, basic principles and values of social work. The first part of the second chapter deals with three "small" paradigms and selected approaches of individual paradigms. The second part of this chapter deals with "critical social work". The third chapter deals with the comparison of critical social work with other approaches in selected areas of human practice.